

Vizualioji saugumizacija: partizaninio karo #paminklinimas Lietuvos užsienio ir saugumo politikoje

Rimaitis Berčiūnienė, Viktorija

Vizualioji saugumizacija: partizaninio karo #paminklinimas Lietuvos užsienio ir saugumo politikoje

Politologija, vol. 106, núm. 2, 2022

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694873769001>

DOI: <https://doi.org/10.15388/Polit.2022.106.1>

Vizualioji saugumizacija: partizaninio karo įpaminklinimas Lietuvos užsienio ir saugumo politikoje

Visual Securitization: Commemorating the Partisan War in Lithuanian Foreign and Security Policy

Viktorija Rimaite-Beržiūnienė v.rimaite@gmail.com
Lietuvos karo akademijos, Lithuania

Politologija, vol. 106, núm. 2, 2022

Vilniaus Universitetas, Lithuania

Recepción: 12 Noviembre 2021
Aprobación: 11 Marzo 2022

DOI: <https://doi.org/10.15388/Polit.2022.106.1>

Redalyc: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694873769001>

Summary: Lietuvos kaimynystėje 2008 m. ir 2014 m. įvykę tarptautiniai įvykiai – Rusijos ir Gruzijos karas (2008 m.), nuo 2014 m. besitęsiantis karinis konfliktas Ukrainoje bei Krymo aneksija – turėjo įtakos užsienio ir saugumo politikos formavimui. Šių įvykių kontekste Lietuvoje buvo susirūpinta konvencinių saugumo priemonių telkimu – krašto apsaugos ir gynybos sektoriaus stiprinimu. Kokį vaidmenį šiame procese Lietuvos atveju suvaidino „minkštosios“ – nekonvencinės priemonės, neretai orientuotos į ontologinio saugumo lygmenį, domimasi kur kas mažiau. Straipsnyje, pasitelkiant vizualiųjų kolektyvinės atminties praktikų – paminklų – analizę, siekiama parodyti kolektyvinės atminties ir vizualiai apčiuopiamų jos formų sąsajas su užsienio ir saugumo politikos formavimu Lietuvoje. Nagrinėjant partizaninį karą įpaminklinančias vizualias praktikas, viešosiose Lietuvos erdvėse pastatytas po 2014 m., atskleidžiama, kaip kolektyvinės atminties įveiklinimas prisidėjo prie Rusijos sugrėsminimo, turėjusio didelę įtaką užsienio ir saugumo politikos formavimui bei įgyvendinimui.

Keywords: saugumizacija, paminklai, kolektyvinė atmintis, Rusija.

Abstract: In 2008 and 2014 the Russian-Georgian war, the military conflict in Ukraine, and the annexation of Crimea have had an impact on Lithuanian foreign and security policy. In the context of these events, Lithuania was concerned about the mobilization of conventional security measures, i.e., strengthening its national defense sector. However, the role as well as the impact of “soft” (unconventional) response devices and strategies in the Lithuanian case has still received little academic interest. This paper, using the analysis of visual collective memory practices (monuments), aims to show the links between collective memory as well as its visually tangible forms and the formation of foreign and security policy in Lithuania. By examining the visual practices reminiscent of guerrilla warfare built in Lithuanian public spaces after 2014, it is revealed how the use of collective memory contributed to the perceived threat from Russia, which had a significant impact on the formation and implementation of foreign and security policy.

Keywords: securitization, monuments, collective memory, Russia.

Įvadas

Plačiai sutariama, kad Lietuvos kaimynystėje kilę konfliktai – Rusijos ir Gruzijos karas 2008 m., nuo 2014 m. besitęsiantis ginkluotas konfliktas Ukrainoje ir Krymo aneksija – turėjo įtakos užsienio ir saugumo politikos formavimui. Būtent „dėl įtemptos tarptautinės situacijos“ Lietuvoje nuo 2015 m. pradžios buvo atnaujinta šauktinių kariuomenė¹. Didžiausi asignavimai krašto apsaugos sistemą Lietuvoje taip pat pasiekė po Krymo aneksijos: 2008 m. ir 2009 m. krašto apsaugos finansavimas siekė 1 proc.,

skaičiuojant nuo bendrojo vidaus produkto (BVP), o 2010–2014 m. laikotarpiu išlaidos gynybai Lietuvoje sumažėjo ir nesiekė nė vieno proc. Tačiau po 2014 m. įvykių Ukrainoje Lietuvos politikams tvirtai sutarus, kad iki 2020 m. krašto apsaugos finansavimas turi siekti 2 proc. BVP, asignavimai šiai sričiai ėmė sparčiai didėti ir beveik 2 proc. valstybės gynybai buvo skirti jau 2018 m.

Dėmesys krašto apsaugai ir gynybos sektoriaus stiprinimui yra konvencinė reagavimo į tarptautinius konfliktus ir ruošimosi galimai priešiškos jėgos agresijai priemonė. Tačiau minėtų krizių kontekste susirūpinta ir Lietuvos viešosios bei informacinės erdvės saugumu – kova su dezinformacija, atsparumu informacinėms atakoms, istorijos perinterpretavimu. Teigta, kad šių dienų konfliktai turi daug vadinamojo hibridinio karo² elementų, todėl ir atsakas į šiuos konfliktus ar atsparumo potencialiems konfliktams didinimas apima ar bent jau turėtų apimti priemones, susijusias ne tik su konvenciniu karinio-gynybinio potencialo stiprinimu.

Pastaruoju metu vis daugiau dėmesio hibridinių grėsmių ir atsako į jas kontekste pradeda užimti istorinės, kolektyvinės atminties klausimai ir su jais susiję akademiniai tyrimai, neretai nagrinėjantys ir ontologinio saugumo³ klausimus, t. y. tam tikros valstybės visuomenės tapatinimosi ir atsiskyrimo nuo kitų visuomenių klausimus. Vieni pirmųjų tyrimų, kur dėmesys, formuojant saugumo ir užsienio politiką bei įtvirtinant šios politikos tikslus, imtas teikti kolektyvinei atminčiai ir vizualiosioms jos formoms, paskelbti po rugsėjo 11-osios išpuolių Jungtinėse Amerikos Valstijose. Naudojant vizualias praktikas pradėta aktyviai formuoti ir tarptautinės auditorijos vaizdiniuose palaikyti intersubjektyvius prisiminimus apie šių išpuolių aukas ir priešininkus, tokiu būdu kolektyvinės atminties konstrukcijas pasitelkiant to meto laikotarpio pagrindinės JAV grėsmės – terorizmo – saugumizavimui⁴.

Kolektyvinės atminties raiškos formų ir užsienio bei saugumo politikos ryšys dar aktyviau analizuoti pradėtas po 2014 m. Rusijos agresijos Ukrainoje. Maria Mälksoo, Lina Klymenko, Mykola Makhortykh fiksuoja kolektyvinės atminties Ukrainoje po 2014 m. pokytį, kuris apėmė naujų atminties mechanizmų ir raiškų formavimą, siekiant pagrįsti naujai apsibrėžtą šios valstybės užsienio politikos kryptį – suartėjimą su Europos Sąjunga (ES) ir NATO⁵. Autoriai analizavo, kaip, pasitelkus įvairias kolektyvinės atminties raiškos formas, apimančias ir vizualiąsias praktikas, yra kuriama užsienio ir saugumo politikos tikslus atitinkanti kolektyvinė atmintis. Šios raiškos, visų pirma, buvo susijusios su artumą Rytų kaimynei – Rusijai (ir jos pirmtakei Sovietų Sąjungai) – žyminčių kolektyvinės atminties palaikymo elementų pašalinimu: teisiniu sovietinių simbolių uždraudimu, sovietinių monumentų, įskaitant ir Lenino paminklus, pašalinimu iš viešųjų erdvių, gatvių pavadinimų pakeitimu ir kitomis praktikomis. Anot L. Klymenko, tokie pavyzdžiai išryškina kompleksišką kolektyvinės atminties ir užsienio, saugumo politikos ryšį, neretai atsikartojantį būtent žvelgiant į ginkluotų konfliktų atvejus⁶.

Kad Lietuvos pašonėje įvykę tarptautiniai konfliktai iš tiesų suaktyvino konvencinių saugumo priemonių stiprinimą mūsų šalyje, yra plačiai sutariama. Dar 2014 m. tuometė valstybės vadovė Dalia Grybauskaitė į Ukrainos suverenitetą pasikėsinusią Rusiją viešai pavadino „teroristine valstybe“⁷. Dėmesys potencialiai šios valstybės grėsmei ir pasiruošimas atsakui į ją ėmė vis stipriau ir vis ryškiau atsispindėti Lietuvos užsienio ir saugumo politikoje, kur Rusija reprezentuojama kaip didžiausia grėsmė regione, o jos agresijai reikia ruošti – didinti gynybos finansavimą, atnaujinti privalomąją karinę tarnybą, modernizuoti kariuomenę⁸. Kaip apžvelgdama pastarojo meto Lietuvos saugumo, gynybos ir užsienio politikos dinamiką rašė Ieva Karpavičiūtė, „2014 m. įvykiai Ukrainoje lėmė tam tikrą prioritetų ir dėmesio sutelkimą į „kietąją“ – karinį saugumą ir grįžimą prie gyvybiškai svarbių šalies apginkavimo klausimų, kolektyvinės gynybos ir transatlantinio saito“⁹.

Kokį vaidmenį šiame procese Lietuvos atveju suvaidino „minkštosios“ – nekonvencinės priemonės, domimasi kur kas mažiau. Informacinio karo, propagandos ypatumus, susijusius su priešišku Rusijos veikimu Lietuvos atžvilgiu, analizavo Nerijus Maliukevičius ir Viktoras Denisenko. Apie nekonvencinių, kitaip tariant, nekarinių priemonių įdarbinimą Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse vykdomoje Rusijos politikoje rašė ir kiti tyrėjai. Pabrėžta, kad Rusijos veiksmai „apima kultūros politiką, informacines ir kibernetines atakas, socialinio nepasitenkinimo skatinimą, destruktivią diplomatiją, istorijos perrašinėjimą, šantažo politiką“¹⁰. Konkrečiau analizuojant Rusijos agresijos Ukrainoje poveikį Lietuvos nacionalinio saugumo plėtojimui, paprastai išskiriami trys atraminiai saugumo politikos taškai: karinis saugumas, energetinis saugumas ir informacinis-kultūrinis saugumas¹¹. Nors informacinis-kultūrinis saugumas šią tematiką nagrinėjusių tyrėjų darbuose pripažįstamas, dėmesį sutelkiant į informacinio saugumo aspektus, kultūrinis dėmuo, ypač šiam dėmeniui atstovaujantis, o daugiausia jį net ir sudarantis kolektyvinės atminties klausimas, materialiąja prasme dažniausiai atsispindintis vizualiuose objektuose – paminklinėse praktikose – akademinio dėmesio vis dar stokoja. Ši stoka, savo ruožtu, yra susijusi su sąlyginai vis dar gana sporadišku ir susirūpinimo materialiais saugumo aspektais, atstovaujamais karinio ar ekonominio saugumo, nustelbiamu dėmesiu ontologiniam saugumui – daugiau ar mažiau įtvirtintam kolektyviniam tapatumui, leidžiančiam visuomenei susiorientuoti valstybės santykiuose su išoriniu pasauliu – neretai kuriamam būtent pasitelkus kolektyvinį atsiminimą ar užmarštį ir įvairias šiuos procesus įtvirtinančias praktikas¹². Atkreipti dėmesį į kolektyvinės atminties praktikas, kaip į potencialias atsako į hibridines grėsmes priemones, svarbu ir dėl to, kad kartkartėmis Lietuva neabejotinai susiduria su Rusijos veiksmais, nukreiptais į tam tikrų praeities įvykių atsiminimą¹³, o pati atmintis ar, tiksliau sakant, savita jos samprata ir šios sampratos sklaida pripažįstama kaip vienas pagrindinių atraminių Rusijos vykdomos propagandos dėmenų¹⁴.

Žvelgiant į bendras tendencijas užsienyje, matyti, kad pagrindinis dėmesys, domintis kolektyvine atmintimi tiek iš ontologinio saugumo, tiek iš politikos formavimo perspektyvos, empirinėse analizėse neretai sutelkiamas į konfliktą tiesiogiai patyrusias valstybes ir jų formuojamos kolektyvinės atminties strategijas, susijusias su užsienio ir saugumo politikos tikslų įgyvendinimu¹⁵. Tokių pavyzdžių, nagrinėjant Ukrainą, galima aptikti jau minėtų L. Klymenko, M. Málksoo, M. Makhortyko darbuose, taip pat Nicolo Dreyerio¹⁶, Viktoro Apryščenko ar Martine Rouleau¹⁷ straipsniuose. Kolektyvinės atminties apraiškų panaudojimas Rusijos ir Gruzijos kariniame konflikte dėmesio yra sulaukęs Jameso V. Wertscho ir Zurabo Karumidzės studijose. Kita darbų kryptis apima bendresnes valstybių, susidūrusių su trauminėmis istorinėmis patirtimis, analizes, domintis, kaip kolektyviniai istorinių traumų atsiminimai arba karinių konfliktų patirtys veikia ar, tiksliau sakant, yra išnaudojami formuojant užsienio ir (ar) saugumo politiką. Šiuo atveju, pavyzdžiui, Thomo U. Bergerio tyrimai nagrinėja Vokietijos atvejį, M. Makhortykas analizavo, kaip Rusija savo politikoje išnaudojo intervencijos Sirijoje vaizdinius¹⁸, Benjaminas R. Batesas pateikė JAV strategijų pavyzdžius, panaudojant kolektyvinės atminties, susijusios su Antruoju pasauliniu karu ir Holokaustu, vaizdinius, aiškindamas JAV intervencijos Kosove priežastis¹⁹.

Vis dėlto tam tikri pokyčiai, susiję su potencialiu atminties ar užmaršties įveiklinimu užsienio ir saugumo politikos kontekste, gali būti fiksuojami ir valstybėse, tiesiogiai nesusidūrusiose su konfliktu ar saugumo krize. Remiantis kolektyvinių atminties raiškų analizėmis Lietuvoje, Gruzijos įvykiai po 2009 m. Lietuvoje lėmė antisovietinės rezistencijos, suaktyvinant partizaninį naratyvą, atminimo stiprinimą²⁰, o 2013–2014 m. krizė Ukrainoje „suteikė „naują gyvenimą“ jau egzistavusiai „kovų ir kančių“ atminčiai apie partizanus Lietuvoje, padedančiai stiprinti ontologinio saugumo aspektus²¹. Būtent šis laikotarpis leidžia fiksuoti ir tam tikras tendencijas vizualiojoje partizaniškojo naratyvo raiškoje, galbūt susijusioje su kolektyvinės atminties naudojimu, įtvirtinant užsienio ir saugumo politikos tikslus.

Partizaninį judėjimą ir karą, vykusį 1944–1953 m., įpaminklinančios vizualios praktikos – paminklai – Lietuvoje aktyviausiai statyti vos atkūrus nepriklausomybę. Kaip rodo paminklų raiška ir iniciatyvos, tada svarbiausiu tikslu tapo galimybė atminti, deramai pagerbti ir išgedėti tų, kurių gyvenimo Sovietų Sąjungoje sąlygomis tinkamai pagerbti nebuvo įmanoma. Analogiškas vizualiųjų raiškų, pristatančių pasakojimą apie partizaninį judėjimą, intensyvumas fiksuojamas ir pastaraisiais metais. Manytina, kad jis gali pasižymėti kitokiomis vizualiosios raiškos tendencijomis. Kolektyvinės atminties panaudojimą Rusijos saugumizavimo Lietuvoje po įvykių Gruzijoje ir Ukrainoje atveju implikuoja ne tik paminklų iniciatyvos, bet ir kitos vizualiosios raiškos, kolektyvinėje atmintyje vizualiosiomis formomis įtvirtinančios partizaninio karo atminimą: po 2014 m. sukurti pažintiniai maršrutai „Partizanų takais“, skirtingose Lietuvos vietose atsiradę informaciniai

stendai, atmenantys partizaninį judėjimą, institucionalizuotos iniciatyvos Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarams jų gimtinėse pagerbti. Vis dėlto pabrėžtina, kad būtent tuo pačiu metu viešojoje Lietuvos erdvėje kilo nemažai diskusijų, susijusių su koegzistuojančiu pasakojimo apie Holokaustą atminimu, iškeliant klausimus apie kai kurių antisovietinės rezistencijos dalyvių vaidmenį vykdant Holokaustą. Šios diskusijos ar, kitaip sakant, atminties įtampos išryškėjo 2019 m. vasarą sostinėje nuo Vrublevskių bibliotekos sienos nuėmus Joną Noreiką-Generolą Vėtrą atmenančią lentelę²², Kazio Škirpos alėją Vilniuje nusprendus pervadinti Trispalvės vardu²³, ėmus spręsti dėl Ukmergėje stovinčio paminklinio akmens Juozui Krikštaponiui likimo²⁴. Taigi šiuo laikotarpiu susiduriama su, sakytume, kiek paradoksalia situacija. Pasakojimas apie partizanus, sovietmečiu kovojusius už Lietuvą ir gynusius ją nuo okupantų, yra naudojamas pagrįsti Lietuvos laikyseną užsienio ir saugumo politikos klausimais arba, kitaip sakant, stiprinant ontologinio saugumo jausmą pasitelkus kolektyvinį išorės priešiško *kito* atsiminimą, tačiau kartu aplink šį pasakojimą ima telktis diskusijos, kvestionuojančios ir neretai kritikuojančios tam tikrus pasakojimo apie antisovietinę rezistenciją momentus dėl kai kurių pasipriešinimo dalyvių veiklos Holokausto kontekste. Na, o būtent atminties konfliktai, anot Jelenos Subotić, gali išprovokuoti savotišką ontologinį nesaugumą, turintį įtakos valstybės užsienio ir saugumo politikai²⁵.

Ši situacija verčia domėtis, kokios šiame kontekste yra vizualiųjų praktikų, atmenančių būtent partizaninį judėjimą, tendencijos: ar ir kaip Lietuvoje įveiklinamos kolektyvinės atminties priemonės, susijusios su SSRS agresijos XX a. viduryje aneksuojant ir okupuojant Lietuvą prisiminimais, arba sugrėsminant Rusiją po įvykių Gruzijoje ir Ukrainoje, ir kaip pasitelkus šias praktikas yra atliepamos ar neatliepamos tarp partizaninio naratyvo ir Holokausto atminties kilusios įtampos?

Taigi šiuo straipsniu, atsispiriant nuo vizualiųjų – paminklinių – praktikų tendencijų Lietuvoje, siekiama išanalizuoti, ar ir kaip vizualiosios kolektyvinės atminties formavimo, įtvirtinimo ir palaikymo formos yra išnaudojamos, atliepiant nacionalinės užsienio ir saugumo politikos tikslus, susijusius su atsparumu Rusijos keliamoms grėsmėms, vis didesniu Rusijos saugumizavimu ir Lietuvoje kilusiomis atminties įtampomis. Šiam tikslui pasiekti atliekamas nuo 2014 m. iki 2019 m. pastatytų paminklų, susijusių su partizaniniu judėjimu, tyrimas. Analizės medžiagą sudaro Lietuvos viešosiose erdvėse stovintys, partizaninio judėjimo atstovus, atstovų grupes ar su partizaniniu karu susijusius įvykius įpaminklinantys vizualieji objektai, pasižymintys tvaria, ilgalaike vizualiąja raiška, t. y. erdviniai-tūriniai vizualieji objektai, sukurti iš akmens, granito, betono, metalo ar kitų panašaus pobūdžio tvarių medžiagų²⁶. Analizėje atsiribojama nuo martirologinio turinio vietų, sekant Aistės Petrauskienės fiksuojama partizaninio naratyvo įamžinimo kaita²⁷ ir manant, kad būtent iki tol neutralių viešųjų erdvių (ne išskirtinai žūties, kankinimo, laidojimo vietų, turinčių

labai aiškų ir akivaizdų atminties krūvį) užpildymu vizualiosiomis atminties praktikomis gali ryškiausiai atsiskleisti specifinės pastarųjų metų partizaninio judėjimo įamžinimo tendencijos.

Analizė įgyvendinama remiantis konstruktyvistine paradigma, laikantis nuostatos, kad politinis elgesys, politinės praktikos yra socialiai konstruojami. Vizualiųjų paminklinių praktikų analizės strategija formuojama, remiantis multimodalinės kritinės diskurso analizės principais, grįstais paminklo, kaip vizualaus objekto, specifiškumu, apimančiu, visų pirma, vizualiųjų diskursą, t. y. paminklo vizualiąją formą / išraišką, taip pat žodiniu diskursu, pasireiškiančiu per tekstus, iškaltus ant paminklų, bei viešojoje erdvėje įtvirtintu kalbėjimu apie paminklus ir aktualia kontekstine informacija, kurios aplinkoje „gimsta“ pasitelkus vizualiąsias paminklines praktikas reprezentuojamos ir formuojamos reikšmės. Atliekant paminklų analizę, laikomasi Gunterio Kresso ir Theo van Leeuwen nuostatos, kad, analizuojant vizualias praktikas, esminis dėmesys turėtų būti sutelktas ne tik į paskirus vaizdus ar žodžius, bet ir į tam tikrą *sintaksę* – tai yra kaip analizuojami vizualūs objektai, žodžiai ant tų objektų ir žodžiai apie tuos vizualius objektus ir tam tikras istorinis, kultūrinis, politinis kontekstas suformuoja tam tikrą reikšmę atskleidžiantį teiginį²⁸.

Straipsnis sudarytas iš dviejų pagrindinių dalių. Pirmoji apibrėžia kolektyvinės atminties mechanizmų, raiškų ir formų panaudojimo, formuojant užsienio ir saugumo politiką ir įgyvendinant šios politikos tikslus, prielaidas. Antroji dalis pateikia vizualiųjų paminklinių praktikų, aptinkamų viešosiose visos Lietuvos erdvėse, empirinę analizę. Straipsnis užbaigiamas teorinius ir praktinius analizės rezultatus apibendrinančiomis išvadomis.

1. Kolektyvinės atminties vaidmuo užsienio ir saugumo politikoje

Žvelgiant retrospektyviai, vizualiosios meninės praktikos politinių reikšmių kūrėjomis ir perteikėjomis pripažinti pradėtos antropologijos, organizacinių studijų ir socialinio konstruktyvizmo disciplinų perspektyvoje. Politikos moksluose slūgstant vadinamajai bihevioristinei revoliucijai, imta pripažinti, kad tik stebimi, išmatuojami duomenys negali paaiškinti kai kurių socialinėje ir politinėje aplinkoje vykstančių įvykių, nes socialinis (politinis) pasaulis skiriasi nuo gamtinio. Tada, ypač „interpretacinio posūkio“ perspektyvoje²⁹, buvo atsigręžta į vizualiąsias menines praktikas kaip komplementarias reikšmių turėtojas, suteikiančias papildomos informacijos apie analizuojamus politinius reiškinius ir padedančias suprasti politinius įvykius ar politinį veikimą.

1.1. Atminties įveiklinimas saugumizacijos procesuose

Vizualiųjų meninių praktikų santykis su ginkluotais konfliktais akademinėje literatūroje analizuojamas gana plačiai, patvirtinant, kad

sąryšis tarp vienokios ar kitokios vizualiaisiais menais išreiškiamos reakcijos į karinius susirėmimus buvo ir yra gana akivaizdus³⁰. Sąryšio pobūdis šiuo atveju, žvelgiant į analitinių darbų įvairovę, gali būti labai kompleksiškas ir įvairiakryptis. Visų pirma, ilgalaikis vizualiųjų menų ir įvairių jų formų santykis su karu, ginkluotais konfliktais fiksuojamas vertinant vizualumo vaidmenį pasmerkiant arba eskaluojant konfliktą. Manoma, kad vizualumas padeda atskleisti, kaip konfliktuojančios pusės įtvirtina konkuruojančias „tiesas“ ir naratyvus, apibrėžiančius tai, kas vyksta, kokius simbolius naudoja tų „tiesų“ ir naratyvų reprezentavimui, kaip bandoma sutelkti bendruomenes ginkluoto konflikto pasmerkimui, paneigimui ar palaikymui³¹. Bendrąja prasme vizualios meninės praktikos gali būti apibrėžiamos ir kaip teikiančios empirinę informaciją politikos moksluose. Pavyzdžiui, Christine Andräa, Berit Bliesemann de Guevaraa, Lydia Coleb ir Danielle House, analizuodamos liaudies tekstilės kūrinius, pripažino, kad vizualieji meniniai objektai, tarkime, adata ir siūlu sukurti karinių konfliktų metu militarizuotose zonose, perteikia itin svarbią žinią. Konfliktinėse zonose sukurtų vizualiųjų tekstilinių objektų vizualiosios savybės ir medžiagiškumas gali liudyti apie karinius veiksmus, atakas, karinių struktūrų veiksmus bei sprendimus, žmonių mirtis ir dingimus. Pavyzdžiui, Augusto Pinočeto diktatūros metais Čilėje moterys burdavosi į grupes namuose ir bažnyčiose ir, iš buityje atlikusių skiaučių siūdamos aplikacijas, šitaip dokumentuodavo smurtines gyvenimo karinės diktatūros laikotarpiu sąlygas³². Tyrėjų nuomone, tokio pobūdžio vizualiąja informacija, kaip kompleksišku informacijos apie karinius konfliktus, jų sampratą, savivoką ir eigą šaltiniu, reikia ne tik naudotis, bet ir atitinkamai rūpintis, kad ši būtų išsaugota ir tinkamai parodyta bei dokumentuota. Kad ir kaip pasirenkama žiūrėti į vizualiąją praktiką – ar kaip į teikiančią informacijos moksliniams tyrimams, ar kaip į istorijos apie karinį susidūrimą, jo aukas ir agresorius pasakotoją konfliktuojančioms pusėms bei plačiai auditorijai – sutariama, kad vizualiuose objektuose, vizualiosiose meninėse praktikose reprezentuojamos reikšmės bet koku atveju persikelia į politinę sferą, įtvirtindamos vienokį ar kitokį kolektyvinį konflikto prisiminimą³³.

Būtent kolektyvinis atsiminimas, neretai perteikiamas vizualiuoju būdu, išskirtinio susidomėjimo sulaukia pastaruoju metu, perkeltant dėmesį nuo kolektyvinės atminties praktikų kaip pasyvesnių informacijos nešiklių prie aktyviojo šių praktikų dėmens, tiksliau sakant, kolektyvinės atminties praktikų įveiklinimo užsienio ir saugumo politikos kontekste. Dovilė Budrytė, sekdamą Linda Devereux, pažymi, kad atminties studijų perspektyvoje vis plačiau pripažįstama, jog vizualūs atminties elementai yra socialinio ir politinio pobūdžio konstruktai, cenzūruojami ir medijuojami dominuojančio diskurso³⁴. Pavyzdžiui, pasak D. Budrytės, nagrinėjusios atminties politiką Lietuvoje ir Ukrainoje, atminties politikos formavimas valstybiniu mastu gali atskleisti tarptautinių santykių kontekstą ir valstybių reakciją į jį vidaus bei užsienio politikos kontekste. Savo analizėje D. Budrytė parodė, kaip šiose valstybėse,

pasitelkiant kolektyvinės atminties mechanizmus, įtvirtinami tam tikri diskurso pokyčiai, kaip dominuojantys istoriniai vaizdiniai pasitelkiami tarptautinės aplinkos būklei iki 2013–2014 m. ir jos pokyčiams po 2013–2014 m. atliepti ³⁵.

Panašių pavyzdžių taip pat galime rasti kitų valstybių užsienio ir saugumo politikos analizėse. Tarkime, T. U. Bergeris, gilindamasis į Vokietijos nacionalinės saugumo politikos formavimą, akcentavo nenuginčijamą praeities vaidmenį dabartyje: jo teigimu, saugumo politikos formavimas visada yra grįstas konkrečiais sprendimais ir veiksmais, padedančiais įteisinti saugumo politikos kryptis, tikslus ir principus. O įteisinimas, anot T. U. Bergerio, neretai vyksta, pasitelkiant kolektyvinės atminties praktikas ³⁶. Bettinos Warburg požiūriu, kolektyvinės atminties galia, o kartu ir galimybė ją panaudoti, formuojant užsienio ir saugumo politikos tikslus, kyla iš jos selektyvumo: kolektyvinė atmintis reprezentuoja ne visą istoriją, bet tai, kas turi fundamentalią reikšmę valstybės tapatumo ir nacionalinių interesų kontekste ³⁷. Toks selektyvus kolektyvinės atminties pobūdis vaizdžiai atsiskleidžia Tracy Adams atliktoje Holokausto atminties Vokietijoje, Izraelyje ir JAV analizėje, parodant, kaip skirtingomis Holokausto interpretacijomis ir sugretinimais su lokaliais ar tarptautiniais įvykiais valstybės siekia konkrečių užsienio politikos bei savireprezentacijos tikslų ³⁸.

Pabrėžtina, kad šiame kontekste, sekant Maurice'u Halbwachsu, kolektyvinė atmintis suvokiama tarsi aktyvi praeitis. Kolektyvinė atmintis yra veikiamą prisiminimų, kuriais dalijamasi – tai tokia atmintis, kuri siejama ne tik su asmenine patirtimi, bet palaikoma ir įvairiomis kolektyviai prieinamomis priemonėmis ³⁹. Kolektyvinė atmintis šiuo atveju apibrėžiama kaip skirtingose kartose dominuojanti istorinių laikotarpių ir (ar) įvykių atmintis, kuriama, perkuriama ir palaikoma per paminklus, knygas, filmus, istorijos mokymą, švenčių minėjimą ir kitas, neretai vizualiąją formą turinčias priemones. Manoma, kad užsienio ir saugumo politikos kontekste svarbiausia yra institucionalizuota atmintis, t. y. kolektyvinis atsiminimas įveiklinamas oficialių valstybės institucijų ar jų atstovų, ir jis turi potencialo reprezentuoti atmenamus įvykius ar asmenis, siekiant aiškiai apibrėžtų tikslų, ir gali būti perimtas ir (ar) perimamas iš įvairių visuomenės grupių, tad ir skirtingų atminties lygmenų atstovų.

Užsienio ir saugumo politikos formavimo, pasitelkiant kolektyvinės atminties priemones ir praktikas, mechanizmus apibendrinti galima, naudojantis L. Klymenko ir Marco Siddi parengta klasifikacija. Išskirtinos penkios mechanizmų kryptys, kaip, formuojant užsienio ir saugumo politiką, pasitelkiama kolektyvinė atmintis: 1) istorinių analogijų kūrimas ir panaudojimas; 2) istorinių naratyvų konstravimas; 3) atminties vietų kūrimas; 4) praeities marginalizacija ir užmaršties strategijos; 5) istorinės, kolektyvinės atminties panaudojimas saugumizavimo tikslais ⁴⁰. Sugrėsminimo aspektą galima detalizuoti, remiantis Vlodo Strukovo ir V. Apryščenko aiškinimu: atmintis veikia tarsi ankstesnių (istorinių, istorinėmis patirtimis grįstų – aut. past.) grėsmių talpykla ⁴¹. Būtent

dėl šios priežasties kolektyvinė atmintis gali aprūpinti saugumo politikos formuotojus, kuriant tam tikru laikotarpiu svarbias saugumizavimo strategijas ir jas palaikant visuomenės sąmonėje.

Anot M. Mälksoo, sugrėsminimą, pasitelkiant atmintį, galima apibrėžti kaip daugiau ar mažiau aktyvų priemonių, formuojant konkrečius kolektyvinius atsiminimus, naudojimą, kai atsimerant sugrėsminamas priešiškas ar potencialiai priešiškas *kitas*⁴². Saugumizavimas naudojant kolektyvinės atminties praktikas dažniausiai vyksta apibrėžiant tai, kas neretai priskiriama ontologinio saugumo sričiai – intersubjektyvioms savo ir *svetimo*, aš ir *kito* kategorijoms bei jų kultivavimui – konstravimui ir įtvirtinimui. Kolektyvinės atminties klausimų, aspektų, formų panaudojimas saugumo ir užsienio politikos kontekste įgalina „draugų“ ir „priešų“ sampratą, su kai kuriomis valstybėmis ieškant kolektyviai atmenamos bendrystės, o su kitomis – kolektyviai atmenant tai, kas diferencijuoja, o neretai ir lemia konfrontacijas dabartyje. Praktinį šių mechanizmų veikimą po 2014 m. įvykių Rytų Ukrainoje galima matyti šios valstybės kolektyvinės atminties politikoje, kur ieškoma atramos taškų, Ukrainą istoriškai jungiančių su Vakarų Europa, kartu bandant atrasti skirtis, neigiančias Ukrainos ir Rusijos istorinius panašumus⁴³.

Apibendrinant vertėtų pasakyti, kad kolektyvinis atsiminimo procesas valstybės kontekste, sekant M. Mälksoo, yra neabejotinai svarbi sudedamoji ontologinio saugumo dalis. Vis dėlto M. Mälksoo, nagrinėdama mnemoninio saugumo koncepciją, pažymėjo, kad siekis visuomenės atmintyje įtvirtinti vienodą atminties naratyvą, susijusį su vienu ar kitu istorinių įvykių, su kuriais susidūrė valstybė, vertinimu ir supratimu, gali suformuoti naujas saugumo dilemas, taigi ne padidinti, bet sumažinti saugumo jausmą visuomenėje⁴⁴. Kitaip sakant, atminties ir jos raiškų įveiklinimas, siekiant pagrįsti valstybės užsienio ir saugumo politikos laikyseną, gali būti problemiškas ir kelti naujus (saugumo) iššūkius: santykis tarp kolektyvinės atminties, jos raiškos formų ir būdų bei užsienio ir saugumo politikos nėra vienkryptis. Krizinės ar pokyčio situacijos, kaip pažymi D. Budrytė, atveria galimybes ne tik pagrįsti ar apginti dominuojančius kolektyvinės atminties vaizdinius ir struktūras, bet ir jas kvestionuoti, mesti joms iššūkius⁴⁵.

1.2. Vizualiosios kolektyvinės praktikos: paminklai kaip intersubjektyvių prisiminimų šaltinis

Kad kolektyvinė atmintis būtų panaudota pagrindžiant užsienio ir saugumo politikos tikslus, juos įtvirtinant ar taikant sugrėsminimo strategijas, didinant visuomenės atsparumą hibridinėms atakoms, kai priešiškos jėgos atpažįstamos kultūrinėje-informacinėje plotmėje, kolektyvinė atmintis turi būti kultivuojama – t. y. turi egzistuoti mechanizmai, kurie leidžia kolektyvinę atmintį absorbuoti visuomenėje⁴⁶. Paprastai tariant, turi būti praktikos, kurios, kaip galima nesunkiai suprasti, kuria ir palaiko kolektyvinę atmintį, sutampančią su užsienio ir saugumo politikos tikslais bei plėtojama grėsmės apibrėžtimi.

Apibrėžiant vizualiųjų praktikų ar kitų kolektyvinę atmintį kultivuoti bei absorbuoti visuomenėje padedančių mechanizmų, kuriančių ar perkuriančių ir palaikančių kolektyvinę atmintį, vaidmenį formuojant užsienio ir saugumo politiką, galima pasitelkti socialinio konstruktyvizmo kūrėjų Peterio L. Bergerio ir Thomaso Luckmanno aiškinimą. Remiantis juo, reikšmių, kuriomis naudojantis konstruojamas socialinis pasaulis, nesuprasime tol, kol jos viena ar kita forma nebus lokalizuotos pasaulyje ⁴⁷. Taigi, pritaikant šią logiką kolektyvinės atminties veikimui formuojant užsienio ir saugumo politiką, galima teigti, kad įvairios kolektyvinės atminties praktikos mums padeda lokalizuoti, t. y. „pamatyti“, suprasti, pagrįsti užsienio ir saugumo politikos tikslus – perprasti, kodėl vienas valstybes laikome priešiškomis, o kitas – draugiškomis, sąjungininkėmis, kodėl su vienomis valstybėmis pradedame stiprinti ryšius, o su kitomis santykius siekiame nutraukti, ir t. t.

Vizualiosios paminklinės praktikos gali būti suvokiamos kaip chrestomatinis kolektyvinės atminties lokalizavimo pasaulyje pavyzdys jau vien dėl savo populiarumo kasdieniame gyvenime, kai deramo atsiminimo samprata siejama su kažkuo, kas išreikšta monumentaliai, bet ir dėl semantinio krūvio, atsinešamo kartu su paminklo sąvoka. Tiek užsienio, tiek lietuvių autoriai ⁴⁸ vieningai sutaria, kad paminklo sąvoka yra kildinama iš lotyniško veiksmažodžio *monere* (liet. *atminti, priminti*), taigi pati sąvokos etimologija suteikia paminklui semantinį krūvį, susijusį su atminimo, priminimo ar, bendrąja prasme tariant, atminties aspektu. Viešosiose erdvėse stovintys paminklai dėl savo viešo pobūdžio ir iniciatyvų, kurių iškėlimui, įgyvendinimui, patvirtinimui būtina politinė valia – idėja, finansavimas, leidimai statyti viešojoje erdvėje ar bet kokia kita forma – lemia, kad atminimas, prisiminimas, kuriamas taikant vizualią paminklinę praktiką, tampa ne individualiu, o kolektyviu – kažkuo kas intersubjektyvu konkrečiai politinei bendruomenei, kas bendrai atmenama konkrečios politinės bendruomenės.

Tam pritaria ir, tarkime, Charlesas Merewetheris, išskyręs kriterijus, padedančius atpažinti, kultivuojant kolektyvinę atmintį, politiniame lauke dalyvaujančius paminklus. Anot jo, į santykį su politika visada pretenduoja tie vizualieji paminkliniai objektai, kurie yra susiję su realių įvykių, asmenybių arba asmenybių grupių įpaminklinimu ir taip pristato konkrečius istorinius teiginius ⁴⁹, susijusius su valstybės, regiono ar pan. istorine patirtimi, kurią reikia atsiminti kolektyviai. Paminklų svarba ir poveikumas sietini ir su išskiriamomis šių objektų dimensijomis: politinė dimensija, t. y. siekiu reprezentuoti dominuojantį istorinį pasakojimą, selektyviai atrinktus istorinius faktus, ir vizualiąją dimensiją, susidedančią iš plastinio ir figūratyvinio arba, kitais žodžiais tariant, materialaus ir simbolinio lygmenų ⁵⁰, atveriančių kelių papildomų reikšmių kūrimui, stiprinimui, įtvirtinimui. Toks sudėtinis arba keliasluoksniškas paminklų, kaip vizualių kolektyvinės atminties raiškų, pobūdis praturtina analitinį skaitymą ir leidžia atsekti kompleksiškas paminklų kuriamas ir plačios auditorijos „perskaitomas“ jų reikšmes.

Maža to, paminklo, skirto konkrečiam istoriniam veikėjui, veikėjų grupei ar įvykiui ir stovinčio miesto ar miestelio viešojoje erdvėje, pobūdis tampa reikšmingas ir būtent partizaninio naratyvo kontekste. Įamžinimas paminklais, kalbant apie partizaninį karą, „daugiausia remiasi žūties momentu. Nepriklausomybės pradžioje išryškinta mirties (aukos) svarba buvo perduota ir valstybinėms institucijoms“⁵¹. Tačiau, kaip pažymi A. Petrauskienė⁵², ilgai Lietuvoje dominavęs martirologinis partizaninio naratyvo įamžinimo pobūdis pastaraisiais metais ima keistis. Norint tą pokytį apčiuopti, reikia atsigręžti į kitokius, t. y. į ne martirologinio turinio paminklus, kurie įamžinimo ar įpaminklinimo proceso nepadaro savaime suprantamo. Žūties, kankinimo, palaidojimo vietos pažymėjimas yra savaime suprantamas ta prasme, kad pats įvykis, kažkada vykęs konkrečioje vietoje, pažymi ją ir panaikina jos neutralumą. O viešosiose miestų ir miestelių erdvėse, iki tol neturėjusiose tiesioginių sąsajų su partizaniniu pasakojimu, atsirandantys paminklai, skirti partizaninio judėjimo dalyviams ar įvykiams, iš pažiūros neutralią viešą vietą paverčia tam tikrų atsiminimų kūrėja, prie kurios atsiradimo neabejotinai prisideda politinis-institucinis lygmuo – be savivaldybės ar jos įstaigų leidimo viešojoje erdvėje toks ilgalaikis, tvaria raiška pasižymintis vizualus objektas atsirasti negalėtų. Tačiau jis atsiranda ir atmena ne bet kurį kitą istorinį pasakojimą, o partizaninį naratyvą.

Apibendrinant galima išskirti tarpusavio ryšius tarp užsienio ir saugumo politikos, kolektyvinės atminties ir vizualiųjų šios atminties raiškos formų – konkrečiai kalbant, paminklų. Formuojant užsienio ir saugumo politiką, kurioje svarbų vaidmenį vaidina priešiškų jėgų identifikavimas, kolektyvinė atmintis, kaip iš istorinių patirčių talpyklos atrinkti konkretūs prisiminimai, praktikuojami kolektyviai, gali būti pasitelkiami saugumizavimo procesuose – istoriškai pagrįsti potencialią grėsmę valstybei. Tokie procesai neveikia savaime – jiems yra būtinos praktikos, kai konkretūs atsiminimai įtvirtinami ir palaikomi kolektyviai. Šiuo atveju paminklai suveikia kaip geriausiai atpažįstamos ir plačiausiai matomos vizualiosios kolektyvinės atminties raiškos formos.

2. Rusijos sugrėsminimas per paminklus atmenant partizaninį judėjimą

Rusijos grėsmės identifikavimas Lietuvos užsienio ir saugumo politikoje nėra naujas. Valstybei apsisprendus pasukti Vakarų kryptimi – įstoti į ES ir NATO – diferencijavimasis nuo Rytų kaimynės buvo akivaizdus. Rusijos sugrėsminimo procesas Lietuvoje, žvelgiant į įvairias konvencines saugumo praktikas, tokias kaip šauktinių kariuomenės atnaujinimas, finansavimo krašto apsaugai padidinimas, kariuomenės modernizavimas, aprūpinant šį sektorių inovatyviomis techninėmis priemonėmis, kaip matyti, itin sustiprėjo po 2014 m. įvykių Ukrainoje ir Krymo aneksijos. Vis dėlto sutariant, kad Rusijos veiksmai gretimose valstybėse buvo ir hibridinio pobūdžio⁵³, galima pažymėti, kad tokiais atvejais hibridinio

pobūdžio yra ar turi būti ne tik atsakas į tokius veiksmus, bet ir pasiruošimas potencialiai grėsmei.

Nekonvencinių praktikų stiprinimas, atsižvelgiant į ontologinio saugumo aspektus bei užsienio ir saugumo politikos iššūkius, Lietuvoje, žvelgiant į laikotarpį po 2014 m., gali būti fiksuojamas vizualiųjų kolektyvinės atminties praktikų – paminklų – atveju. 2014–2019 m. laikotarpiu skirtingų Lietuvos vietovių viešosiose erdvėse išdygo 23 paminklai, įamžinantys partizaninio judėjimo įvykius, atstovus ar atstovų, t. y. partizanų, grupes. Šiuo laikotarpiu išdygę paminklai Lietuvoje radosi analogišku intensyvumu kaip ir vos atkūrus nepriklausomybę, t. y. 1990–1995 m., kai buvo pastatytas 21 paminklas. Iškalbingas paminklų, kaip vizualiųjų praktikų, pasitelkiamų sugręsminti Rusijai, atveju yra toli gražu ne vien tik partizaninį judėjimą įpaminklinančių praktikų kiekis. Dar iškalbingesnis yra vizualusis paminklų pobūdis, vizualioji jų raiška ir lydinčios praktikos, kurios, pasitelkiant vizualiai apčiuopiamus būdus ir priemones, viešosiose Lietuvos erdvėse atsirado būtent po 2014-ųjų.

2.1. Nuo išgedėjimo prie (sąmoningo) politinės grėsmės identifikavimo

Žvelgiant į partizanams skirtus paminklus, kad ir koku laikotarpiu jie pastatyti, nesunkiai pastebimi šias vizualiąsias praktikas vienijantys bruožai, kurie yra ryškūs ir žvelgiant į 2014–2019 m. Lietuvoje atsiradusias vizualias partizanų atminimo praktikas. Vienas iš šių bruožų – chronologinis paminklų žymėjimas. Kolektyvinis užmiršimas ir prisiminimas, žinia, anderseniškuoju požiūriu, apie „įsivaizduojamas politines bendruomenes“ kuriamas įvairiomis vizualiosiomis formomis⁵⁴. Paminkluose, kurie yra šios vizualiosios raiškos atstovai, iškaltos datos, jų postamentuose nurodytas laikotarpis, laikantis šio požiūrio, kuria kolektyvinį tam tikro laikotarpio prisiminimą.

Paminklų primenamo laikotarpio pradžia dažniausiai siejama su 1944 m., tačiau galima atrasti ir ankstesnius metus, pavyzdžiui, 1939 m., datuojančių objektų. Ant paminklų nurodoma dažniausiai atsikartojanti pabaigos data žymi 1953 m. Nors pasitaiko ir vėlesnių datų, sutampančių, tarkime, su nepriklausomybės atkūrimu 1990 m., kaip antai Klaipėdoje esančio memorialo politinių kalinių ir tremtinių atminimui, taip pat paminklo Tėvynės kančioms Žemaičių Naumiestyje ar paminklo Tautos kančioms Skuode, ant kurio nurodyta dar vėlesnė – 1991 m. – data, atvejais. Toks dominuojantis datavimas, kai vizualiosiomis kolektyvinės atminties praktikomis – paminklais, skirtais partizanų atminimui, dažniausiai atmenamas 1944–1953 m. laikotarpis, atrodo visiškai natūralus ir logiškas. Būtent šis laikotarpis dominuojančiame kolektyvinės atminties diskurse įprastai priskiriamas partizaniniam karui, kai partizanine kova buvo siekiama pasipriešinti Lietuvą okupavusiai Sovietų Sąjungos valdžiai. Todėl natūralu, kad daugiausia įvykių, susijusių su partizanais, daugiausia žūčių ir mūšių vyko būtent tais metais.

Tematine prasme Lietuvoje stovinčių paminklų, atmenančių partizaninį judėjimą, visuma taip pat pasižymi panašiomis charakteristikomis. Visų pirma, paminklų įrašai, o kartu ir paminklų

pristatymai, aprašymai, cirkuliuojantys viešojoje erdvėje, išryškina gana aiškius tapatinimosi ir diferencijavimosi motyvus. Simbolių naudojimas kolektyvinės atminties formavimo, performavimo, įtvirtinimo ir palaikymo procesuose, Karen A. Cerulo požiūriu, kuria ir sustiprina įtraukties ir atskirties jausmą⁵⁵. Naudojamus simbolius suvokiant ne tik kaip vizualiuosius objektus, bet ir kaip tam tikras sąvokas, kurios turi tam tikrą prasminį krūvį, pasižymintį simbolinėmis asociacijomis ir konotacijomis (pavyzdžiui, Tėvynės, Lietuvos sąvokos – aut. past.), galima įveiklinti įtraukties ir atskirties mechanizmus – tai yra sukurti idėjas, sampratas, su kuriomis siekiama tapatintis arba nuo jų atsiskirti, atsiriboti. Toks simbolių įtraukties ir atskirties, tapatinimosi ir diferencijavimosi mechanizmų įveiklinimas būdingas ir paminklams. „Žuvę už Lietuvą“, „kovoję už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę“, „kovojusiems už tėvynės laisvę“ – tai simboliniai įrašai, įprastai ženklinantys partizanus atmenančius paminklus, o kartu atskleidžiantys, su kuo per šiuos paminklus yra tapatinamasi. O tapatinamasi su laisva ir nepriklausoma Lietuva, dėl kurios žūta ir kovota. Tai, su kuo kovota, įgyja jėgų, nuo kurių siekiama diferencijuotis, vaidmenį – Sovietų Sąjungos valdžia, į kurią referuojama per paminkluose iškaltas datas, siejama su istoriniu priešu, XX a. viduryje atėmusiu Lietuvos valstybingumą. SSRS kaip istorinio priešiško *kito* sampratą dar labiau sustiprina ir dalyje paminklų randami įrašai, simbolinėmis asociacijomis tiesiogiai referuojantys į Rusijos pirmtakę. Tai yra įrašai, atmenantys „bolševizmo kankinius“, kaip kad paminklo Marijampolėje atveju, „sovietinio genocido“, kaip rašoma ant paminklo Šiaulių rajone, Sereikiuose, ar ant paminklo Peršėkininkų kaime, Alytaus rajone, kur atmenamos „stalinizmo represijų aukos“, ir t. t. Stalinizmo aukos, bolševikinis ar sovietinis genocidas, raudonasis terorizmas – visa tai sąvokos, turinčios aiškų prasminį simbolinį krūvį ir aktualizuojančios dabartinės Rusijos pirmtakės – Sovietų Sąjungos – kaip grėsmingos istorinės jėgos sampratą.

Minėti įrašai daugumos vizualiųjų įpaminklinančių praktikų atveju palydimi savo vizualia forma plačiai atpažįstamų valstybės simbolių – Gediminaičių stulpų ir Vyčio kryžiaus – atvaizdavimu. Šiais vizualiaisiais Lietuvos valstybės simboliais sustiprinama tapatinimosi su laisva ir nepriklausoma valstybe idėja, kuriai, galima manyti, suteikiamas dar ir istorinio tęstinumo aspektas. Kaip nurodoma oficialiuose heraldinių valstybės simbolių aprašymuose⁵⁶, tiek Gediminaičių stulpai, tiek dvigubas kryžius, kaip Jogailaičių dinastijos atributas, pradėti naudoti dar Viduramžiais – XIV a. – ir žymėjo dvi ryškias Viduramžių Lietuvą kūrusias dinastijas – Gediminaičius ir Jogailaičius. Plačiai sutariama, kad įvairių simbolių, jų rinkinių naudojimas kolektyvinės atminties atveju veikia kaip socialinės sanglaudos, solidarumo elementas⁵⁷. Todėl, analitine prasme, galima sakyti, kad, pasitelkus vizualiąsias praktikas įpaminklinant partizaninio judėjimo atminimą, formuojama ir palaikoma laisvos ir nepriklausomos Lietuvos valstybės, pradėtos kurti Viduramžiais ir savo valstybingumą skaičiuojančios nuo didžiųjų kunigaikščių Gedimino ir Jogailos laikų, samprata, per šios sampratos

atminimą ir kultivavimą siekiama kurti tam tikrą solidarumą. Tai praktiniu būdu atskleidžia, kaip kolektyvinės atminties praktikos yra įveiklinamos, kuriant valstybės sampratą: iš vienos pusės apibrėžiant, kas yra tam tikra valstybė, šiuo atveju Lietuva, o iš kitos – kas yra tai valstybei priešiškos jėgos – paminklų partizanams atveju dabartinės Rusijos pirmtakė Sovietų Sąjunga.

Tokia bendrinė tendencija, kuriant *savo* ir *svetimo* sampratą, įveiklinant simbolinius įtraukties ir atskirties mechanizmus, per Lietuvos viešosiose erdvėse stovinčius paminklus partizanams yra būdinga visiems paminklams, atsiradusiems atkūrus nepriklausomybę. Ši tendencija, apibrėžianti laisvos, nepriklausomos Lietuvos ir jai priešiškos jėgos sampratą, identišškai atsikartoja ir vizualiųjų paminklų, pastatytų 2014–2019 m., atveju. Nepaisant bendrųjų bruožų, vienijančių visas vizualiąsias paminklines praktikas partizanams, pastaraisiais metais, t. y. po 2014-ųjų, viešosiose erdvėse išdygę objektai pasižymi tam tikromis išskirtimis. Šios išskirtys reiškiasi dviem kryptimis: paminklų pobūdžio ir vizualiosios raiškos. Šios dvi tendencijos, analitiniu požiūriu, gana stipriai susikloja tarpusavyje: skirtingas pobūdis neretai diktuoja ir skirtingą raišką.

Kaip minėta, 2014–2019 m. laikotarpiu viešose vietose buvo pastatyti 23 paminklai, atmenantys partizanus, partizanų grupes ar su partizaniniu karu susijusius įvykius. Pusė šiuo laiku pastatytų paminklų yra skirti konkrečioms partizanams, tiksliau sakant, partizaninio judėjimo lyderiams. Pavyzdžiui, Papiškių kaime 2014 m. atsirado paminklas Antanui Kraujeliui-Siaubūnui atminti. 2014 m. Kauno rajone įamžintas generolas Kazys Veverskis. Sėlynės kaime 2016 m. buvo atidengtas paminklas Leonardui Vilhelmui Grigoniui-Užpaliui, tais pačiais metais įpaminklintas buvo ir Vytautas Gužas-Kardas. Lukšiuose 2017 m. atsirado paminklas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) deklaracijos signatarui Aleksandrui Grybinui-Faustui. 2017-ieji pažymėti ir paminklo Adolfui Ramanauskui-Vanagui Lazdijuose atsiradimu. Kelios vizualiosios-monumentalios kolektyvinės atminties kūrimo ir įtvirtinimo praktikos atsirado ir metais vėliau: Gatautiškės kaime paminklas Žemaičių apygardos vadui, pulkininkui Vladui Montvydui-Žemaičiui buvo pastatytas 2018 m., tais pačiais metais Žiemkelyje atsirado paminklas partizanui Alfonsui Arlauskui ir Antanui Starkui-Montei Aluotų kaime. 2019 m. Raseiniuose buvo įpaminklinti LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarai Jonas Žemaitis-Vytautas ir Petras Bartkus-Žadgaila. Tais metais partizaninio judėjimo lyderių įpaminklinimas persikėlė ir už Lietuvos ribų – 2019 m. Čikagoje, JAV, buvo įpaminklintas Adolfas Ramanauskas-Vanagas.

Pastarųjų penkerių metu laikotarpiu matomas gana akivaizdus ir ryškus konkrečių asmenybių, susijusių su lyderyste partizaninio karo metu, atminimas. Kitaip sakant, kuriamas ir palaikomas labai aiškus naratyvas apie tam tikrą istorinį laikotarpį – šio laikotarpio herojus, siekusius saugoti laisvos ir nepriklausomos Lietuvos valstybės idėją, šių herojų veiklą mobilizuojant, motyvuojant paprastus partizaninio karo dalyvius, ginant nepriklausomos Lietuvos idėją net ir tada, kai pajėgumai

priešintis buvo kritiškai sumažėję. Šios asmenybės neretu atveju, kaip rodo paminklų įrašai ir aprašymai, siejami su LLKS.

LLKS pavadinimas ima figūruoti nuo 1949 m., kai Lietuvos partizanų vadų suvažiavime buvo nutarta Lietuvos ginkluotojo pasipriešinimo organizaciją pavadinti Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiu, sudaryti jo vadovybę. Įprastai LLKS apibrėžiama kaip Lietuvos pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui karinė-politinė organizacija. O svarbiausiu jos veiklos rezultatu pripažįstama 1949 m. vasario 16 d. pasirašyta Deklaracija, kuri įteisino LLKS kaip visuotinio organizuoto ginkluotojo pasipriešinimo sovietinei okupacijai organizaciją, o jos Tarybą – kaip vienintelę teisėtą valdžią okupuotos Lietuvos teritorijoje. Atkūrus nepriklausomybę Seimas 1999 m. sausio 12 d. priėmė įstatymą dėl LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos, kuris nustatė šio dokumento statusą Lietuvos Respublikos teisės sistemoje – pripažino LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos reikšmę Lietuvos valstybės tęstinumui. LLKS Deklaracijos svarbą partizaniniame naratyve pabrėžė ir A. Petrauskienė, detalizuodama partizanų valstybės sampratą pasakojimo apie antisovietinį pasipriešinimą kontekste: „Partizanų valstybė neabejotinai yra XIX a. pabaigoje užgimusios tautinės demokratinės valstybės tėša.“⁵⁸ Tad statant paminklus kuriamas naratyvas papildomas elementais, sustiprinančiais labai aiškią laisvos ir nepriklausomos Lietuvos valstybės sampratą bei partizaninio judėjimo lyderių – didvyrių – vaidmenį ginant šią sampratą. Taigi galima matyti, kad pastaruosius penkerius metus paminklokūros procesai buvo kreipiami į pasakojimą apie partizaninio judėjimo lyderius, LLKS narius ir jų atminimą, šitaip implikuojant labai aiškias sąsajas su Lietuvos valstybe ir jos valstybingumo paneigimu, įvykusiui Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą.

Istorinių naratyvų kūrimas, įveiklinant praeitį dabarties reikmėms, yra itin dažnai fiksuojamas tarp priemonių, per kurias kolektyvinės atminties elementai yra panaudojami, siekiant ne tik vidaus politikos, bet ir užsienio bei saugumo politikos tikslų, kaip priemonė, įteisinanti tam tikrus valstybės sprendimus bendradarbiauti su gretimomis valstybėmis ar jas sugręsminti⁵⁹. Bandymas kurti ir palaikyti priešišką istorinį *kitą* saugumizuojantį naratyvą pasitelkus vizualiąsias paminklines praktikas partizanams po 2014 m. labai aiškiai matomas, lyginant aptartus paminklus ir, kiekybiniu požiūriu, panašiu į pirmąjį atkurtos nepriklausomybės penkmetį bei jo metu pastatytus paminklus. Naratyvumo pobūdį sustiprina labai ryški vizualumo skirtis. Pavyzdžiui, LLKS signatarus įpaminklinančios vizualiosios praktikos pasižymi atsikartojančia raiška – jos simbolizuoja stilizuotus Vyčio kryžius su stilizuotos eglutės tarpais. Tai bendra stilistika, aiškia idėja ir kokybišku meniniu idėjos išpildymu pasižymintys skulptoriaus Jono Jagėlos kūriniai. Kitiems 2014–2019 m. laikotarpiu iškilusiems paminkliniams objektams taip pat būdinga gana sudėtinga, kompleksiška simbolinė – materialioji raiška. Tarkime, Aluotų kaime stovintis paminklas A. Starkui-Montei sukurtas iš natūralaus, itin masyvaus dydžio lauko akmens, prie jo pritvirtinta lentelė su įrašu ir Algimanto partizanų apygardos žemėlapiu,

šià paminklinę kompoziciją užbaigia ant viršaus stovintis masyvus Vyčio kryžius. 2016 m. Stuburų kaime atidengtas paminklas „Lietuva“ žuvusiems partizanams vėlgi yra sudarytas iš skirtingų vizualiųjų dėmenų, sustiprinančių partizaninio judėjimo, kaip judėjimo už laisvą ir nepriklausomą Lietuvos valstybę, sampratą. Paminklo pagrindą sudaro masyvus natūralus lauko akmuo, jo viršų puošia didelio masto iš metalo iškalta saulutė su integruotu varpu ir Gediminaičių stulpais, ant paties akmens iškaltas dabartinės Lietuvos žemėlapis ir pažymėti Viduramžių Lietuvos kontūrai ir 1430 m. data, kaip dabartinės Lietuvos istorinės ir teritorinės ištakos. Atsižvelgiant į charakteringą vizualiàją raiškà, paminėjimo vertas ir nuo 2018 m. stovintis paminklas Jonavos krašto laisvės kovotojams, kuris buvo pastatytas greta partizanams Jonavoje 1994 m. pastatyto paminklo. Naujasis paminklas Jonavos krašto laisvės kovotojams, kaip rašoma jo pristatymuose, yra sudarytas iš 4,5 metrų aukščio stelos, kurià varžo du simboliniai – alegoriniai pančiai: „apatinis simbolizuoja 1940-aisiais prarastà nepriklausomybę, antrasis – Antrojo pasaulinio karo metu suvaržytà laisvę. Paminklà vainikuoja Lietuvos valstybingumo simbolis – apie 60 cm aukščio Vytis“⁶⁰. Sudėtinga, iš skirtingų elementų, įvairaus medžiagiškumo – granito, metalo, lauko akmens ir kitų medžiagų – formuojama vizualioji raiška, kuria siekiama kurti kolektyvinį partizaninio judėjimo atsiminimą, būdinga ir kitoms pastarojo meto paminklinėms praktikoms.

O štai pirmojo atkurtos nepriklausomybės penkmečio paminklams būdinga visiškai kitokia raiška, susijusi su kitokiais paminklų atsiradimo tikslais. 1990–1995 m. partizanų įpaminklinimo vizualumas priminė antkapinius paminklus: dažniausiai paminklus sudarė paprasta akmeninė plokštė su joje iškaltais partizaninio judėjimo veikėjų vardais, gimimo ir mirties datomis, jau minėtais simboliais – Vyčio Kryžiumi ir Gediminaičių stulpais, kai kuriais atvejais nurodant laikotarpį, kada vyko partizaninis judėjimas. Iliustratyviais pavyzdžiais galėtų tapti 1993 m. Narvydžių kaime, 1992 m. Sereikių kaime, 1992 m. Vabalninke, 1991 m. Ragelių parapijoje, 1991 m. Krakių miestelyje, 1991 m. Dotnuvoje, 1995 m. Riečių kaime, 1994 m. Jonavoje, 1990 m. Vazdėlėse, 1994 m. Mikėnų kaime, 1993 m. Klaipėdoje ir panašiu laikotarpiu kitose Lietuvos vietose atsiradę paminklai.

Tokia pirmojo atkurtos nepriklausomybės penkmečio paminklų raiška nėra atsitiktinė. Ji yra tiesiogiai susijusi su šių vizualiųjų kolektyvinės atminties objektų paskirtimi: paminklais siekta tinkamai pagerbti tuos, kurių žūties metu tinkamai palaidoti ir pagerbti nebuvo galima. Tai tarsi siekis deramai išgedėti ir atminti tuos, kurių gedėti nebuvo įmanoma tuo metu, kai Lietuva buvo inkorporuota į SSRS: „vyko aktyvus išgedėjimas, kai artimieji, negalėję išgedėti, palaidoti, atiduoti pagarbos savo artimiesiems, puolė masiškai statyti paminklus savo artimiesiems, bendražygiams“⁶¹. Paminklokūros iniciatyvas atkurtos nepriklausomybės pradžioje, kol dar nebuvo nei aiškos kolektyvinės atminties politikos, nei institucijų, besirūpinančių kolektyvinės atminties formavimu ir propagavimu⁶², dažniausiai iškeldavo patys žmonės, partizanų artimieji, „tie žmonės įamžino savo artimuosius ir mes turime

ir pavardes, ir vardus, ir slapyvardžius⁶³ “. Kitaip sakant, šio laikotarpio paminklai atliko partizaninio karo dalyvių įamžinimo funkciją, o kartu leido deramai išgedėti tų, kurie žuvo sovietinės okupacijos metais.

Apibendrinant galima sakyti, kad tai implikuoja vizualiųjų praktikų, atsirandančių viešosiose erdvėse, tikslo pokytį. Aktyviai pirmąjį atkurtos nepriklausomybės penkmetį statyti paminklai partizaniniam judėjimui funkcionavo tarsi simboliniai antkapiai, leidę užfiksuoti tuos, kurie žuvo partizaninio pasipriešinimo metu, įrašyti juos į atmintį ir išgedėti. Po 2014 m. ėmę dygti paminklai savo raiška sufleruoja visiškai kitokį tikslą. Partizaninio judėjimo vadų atminimas įpaminklinant gali būti siejamas su jų heroizavimu, LLKS veikimo ir Deklaracijos, kaip valstybės tęstinumą sovietmečiu (per partizanų valstybės vaizdinį) liudijančio dokumento, akcentavimu, labai aiškiais reikšmėmis, nukreiptomis ne į bandymą užfiksuoti eilinius partizaninio karo dalyvius, kad šie tiesiog nebūtų užmiršti, bet į naratyvo, pasižyminčio Lietuvos valstybės ir jai priešiškos jėgos sampratos, kūrimą ir įtvirtinimą. Taigi atsiskleidžia visai kitoks pastaraisiais metais statytų paminklų tikslas. Tokia su konkrečaus naratyvo kūrimu, stiprinimu ir nuolatiniu palaikymu susijusi nuostata galėtų būti patvirtinama ir atsižvelgus į tai, kad, kaip nurodo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC), tarp jų vykdomų ir koordinuojamų rezistencinio judėjimo įamžinimo visoje Lietuvoje iniciatyvų, būtent 2015–2019 m. buvo pastatyti septyni paminklai LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarams jų gimtinėse. Tokie paminklai statomi ir toliau⁶⁴, toliau palaikant pasakojimą apie tam tikrą istorinį laikotarpį ir šio laikotarpio herojus. Tai leidžia teigti, kad aktyviu šio istorinio pasakojimo atminimu yra suinteresuotos valstybės institucijos, t. y. politinis lygmuo, kurio vienas iš tikslų yra užsienio ir saugumo politikos tikslų pagrindimas bei įgyvendinimas.

Čia svarbu ir tai, kad pirmąjį atkurtos nepriklausomybės penkmetį paminklais partizanams privačiai rūpinosi jų artimieji, o pastarųjų penkerių metų laikotarpiu šios iniciatyvos neapsieina be institucionalizuotų veiksmų – paminklų atsiradimas kuruojamas, koordinuojamas. Pripažįstama, kad viešai matomi simboliai turi kur kas didesnę svarbą ir reikšmę visuomenės akyse nei moksliniai istorijos tyrinėjimai⁶⁵. Būtent dėl šios priežasties institucionalizuotos pastangos kurti tam tikrą kolektyvinę atmintį pasitelkus vizualias paminklines praktikas gali būti suvokiamos ir kaip pastangos palaikyti bei įtvirtinti konkretų naratyvą, implikuojantį Lietuvos ir jai grėsmingos jėgos suvokimą. Nors į „kovų ir kančių“ naratyvą, atmenant partizaninį judėjimą, žvelgiant retrospektyviai, pripažįstama, kad „kur kas anksčiau nei valstybės institucijos, dėmesį į partizaninio karo vietas atkreipė laisvės kovotojai ir jų artimieji, tad dėmesys partizaninio karo vietoms nuo Nepriklausomybės pradžios buvo rodomas ne specialistų paruoštos programos principu, bet idėjiniais, kartais atsitiktiniais pasirinkimais“⁶⁶. Šiandien situacija yra pasikeitusi ir palaikant šį naratyvą, įskaitant ir vizualius objektus – paminklus – aktyviai ir kryptingai dalyvauja ir

valstybės institucijos⁶⁷. Tai leidžia manyti, kad ir reikšmės, kurias siekiama reprezentuoti atitinkamais vizualiais objektais, turi institucinį palaikymą ir funkcionuoja kaip institucionalizuotos atminties išraiška. Politinių institucijų įsikišimas, remiantis užsienio autorių tyrimais, yra apibrėžiamas kaip vienas iš bruožų, leidžiančių identifikuoti siekį kolektyvinės atminties praktikas ir per jas kuriamas reikšmes pasitelkti, formuojant ir įgyvendinant užsienio ir saugumo politikos tikslus⁶⁸. Istorinių – praeities grėsmių pripažinimas politiniu / instituciniu lygmeniu parodo, kokios grėsmės identifikuojamos šiandienos politikoje⁶⁹. Taigi galima sakyti, kad paminklais, statytais po 2014 m., siekiama labai aiškiai kurti Lietuvos ir jai priešiškos jėgos įvaizdį – bandoma aktualizuoti istorinį priešą ir kolektyvinėje atmintyje, o gal, tiksliau sakant, kolektyvinėje sąmonėje, palaikyti gyvą ir aktyvią grėsmingo *kito* sampratą. Kitaip sakant, istorinės egzistencinės grėsmės analogijos pripažinimas pasitelkus vizualias kolektyvinės atminties praktikas veikia ir kaip istorinį priešą *kitą*, šiuo atveju dabartinės Rusijos pirmtakę Sovietų Sąjungą, saugumizuojantis veiksnys.

M. Mälksoo žodžiais tariant, kolektyvinė atmintis iškyla kaip būtinybė⁷⁰, kuriant naratyvą apie tai, kas yra valstybė ir kaip suvokti valstybės būvį, padėtį dabartyje. Vis dėlto, sekant ta pačia M. Mälksoo, susitelkimas į tam tikro istorinio pasakojimo, šiuo atveju partizaninio judėjimo, kultivavimą valstybiniu-instituciniu-politiniu lygmeniu gali išprovokuoti savų keblumų: kolektyvinės atminties pasitelkimas saugumizavimo procesuose, atmintyje kuriant *savų* ir *svetimų* vaizdinius, gali suformuoti nesaugumo pojūtį ar (ne)saugumo įtampas, nes yra bendruomenių, visuomenių, valstybių, kurios atsimesna kitokią praeities versiją⁷¹. Žvelgiant iš minėtų atminties įtampų, kilusių pastaraisiais metais ir susijusių su kontroversišku kai kurių partizaninio judėjimo atstovų veikimu Holokausto metu, perspektyvos, pažymėtina, kad dalies paminklų postamentų įrašai pagal nurodytus metus apima ir nacistinės okupacijos laikotarpį, t. y. Holokausto Lietuvoje metus. Vis dėlto nacistinė okupacija paminkluose atmenama santykinai menkai – apie ją įprastai neužsimenama, pagrindinė referencija yra ant paminklo, kad ir negausiai, iškalti metai. Žiūrint į ne martirologinio turinio vietas žyminčius paminklus, pastatytus atkurtos Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu, apskritai galima rasti vos keletą objektų, tiesiogiai kalbančių ir apie sovietinę, ir apie nacistinę okupacijas, iliustratyviausiu pavyzdžiu čia galėtų tapti Klaipėdoje 1993 m. atsiradęs, o 1997 m. papildytas memorialas „Politinių kalinių ir tremtinių komunistinės ir nacistinės okupacijos aukoms atminti“. Taigi potencialių atminties įtampų, dėl kurių kyla diskusijos, paminklai partizanams neatliepia ir nesiekia jų išspręsti ar paaiškinti.

2.2. Paminklus lydinčios vizualiosios praktikos ir istorinės analogijos taikymas

Aktyvų paminklų, atmenančių partizaninį pasipriešinimą, statymą po 2014 m. žymėjo ir kitos vizualiuoju pobūdžiu pasižyminčios iniciatyvos, palaikančios atitinkamų istorinių įvykių ir juose dalyvavusiųjų – Lietuvos ir dabartinės Rusijos pirmtakės SSRS – vaizdinius. Pavyzdžiui, 1995 m. LGGRTC pradėta įgyvendinti programa, kuria remiantis įpaminklintos visos partizanų apygardos Lietuvoje. Lygiai taip standartizuotų ženklų statymas partizanų užkasimo, palaidojimo, žūčių vietose pradėtas vykdyti pirmąją atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį. Po 2000 m. vizualieji paminkliniai objektai, atmenantys partizaninį karą, dygo skirtingose Lietuvos vietose, tačiau jų atsiradimas neretu atveju buvo suplanuotas dar tada, kai savo veiklą 2005 m. pradėjo LGGRTC, ėmėsis rūpintis rezistencinio judėjimo visoje Lietuvoje įamžinimu⁷².

Remiantis centro pateikiamais įamžinimo rezultatais, galima teigti, kad dalis vienokiu ar kitokiu vizualumu pasižyminčių praktikų įgyvendinti buvo pradėtos ne pirmą atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį, o būtent po 2014 m., t. y. 2014–2019 m. laikotarpiu. Tarp pavyzdžių galėtų būti 2014–2019 m. pastatytas 31 stendas, vizualiosiomis priemonėmis pateikiantis pasakojimus apie partizaninio karo vadus – A. Ramanauską-Vanagą, V. Gužą-Kardą, A. Grybiną-Faustą, Juozą Albiną-Lukšą, pirmąją sovietinės okupacijos auką Aleksandrą Barauską, partizanų kapines, užkasimo vietas skirtingose Lietuvos vietose. Kitu pavyzdžiu tampa 2014–2019 m. įrengti 10 pažintinių maršrutų „Partizanų takais“. Šiuo atveju vėlgi pažymėtina, kad kuriami ir viešose vietose statomi žemėlapiai, vietas žyminčios fotografijos ir kitos vizualios formos, kviečiančios keliauti įvairių Lietuvos kraštų (Algimanto apygardos, Dainavos apygardos, Rūdšilio, Pandėlio ir Panemunio krašto etc.) partizanų keliais. Tarp maršrutų atsikartoja suformuoti žemėlapiai, skirti partizaninio judėjimo lyderiams A. Ramanauskui-Vanagai, paskutiniam partizanui A. Kraujeliui-Siaubūnui.

Žvelgiant iš partizaninio naratyvo perspektyvos, toks įvairiomis vizualiosiomis atminties raiškomis plečiamas „partizaninio karo kraštovaizdis“ sujungia įvairias laisvės kovų vietas ir leidžia kalbėti ne apie pavienius reiškinius (bunkerius, kautynių, žūties bei kitas vietas atskirai), bet apie vieningą jų visumos pasakojimą⁷³. Žvelgiant iš kolektyvinės atminties ir užsienio bei saugumo politikos perspektyvos, viešas istorinio *priešo* pripažinimas ir akcentavimas pasitelkus institucionalizuotas praktikas parodo, kam priešui samprata yra priskiriama dabartiniame politiniame būvyje. Remiantis savo vietą viešosiose erdvėse pastaraisiais metais gana gausiai atradusiomis partizaninį judėjimą įpaminklinančiomis praktikomis, akivaizdus yra Rusijos kaip grėsmingos jėgos, pasitelkiant istorinę analogiją, su kuria XX a. viduryje susidūrė pati Lietuva, pripažinimas. Istorinių analogijų naudojimas yra gana plačiai taikomas, siekiant sugrėsminti realias ar potencialias priešiškas jėgas. Platų analogijų taikymą JAV kovos su terorizmu kontekste, apibūdiant grėsmingų jėgų sampratą

ir palaikant šią sampratą valstybės vidaus, o kartu ir tarptautinės bendruomenės aktyse, išryškinęs Janas Angstromas pabrėžia, kad istorinės analogijos tokiose situacijose įprastai pasitelkiamos tiek politiniame, tiek akademiname, tiek kituose valstybėje cirkuliuojančiuose diskursuose⁷⁴. Tokių priemonių – istorinių analogijų – naudojimas įprastai atpažįstamas skirtinguose „kanaluose“ ir skirtingais formatais: valstybės institucijų veikloje, politikų retorikoje, erdvėse, kur formuojasi viešoji nuomonė⁷⁵. Šiuo atveju galima matyti, kaip per viešosiose erdvėse įsitvirtinusias vizualias paminklines praktikas istorinės analogijos taikymas Lietuvos atveju įsitvirtino informaciniame, kultūriniame ir istoriniame kolektyvinės atminties diskurse.

Istorinės analogijos taikymas, sekant B. R. Batesu, dažniausiai yra kaip praktinė priemonė, suteikianti visuomenei ar (ir) tarptautinei bendruomenei tinkamą žodyną ir įsivaizdavimą, kuris padeda suprasti, kas vyksta, vyko ar gali vykti tarpvalstybinio konflikto metu⁷⁶. Koks yra tikslus istorinių analogijų taikymo modelis, pasak, tarkime, J. Angstromo, apibrėžti neįmanoma – tai priklauso nuo konkrečios valstybės, išryškinamo kolektyvinės atminties aspekto ir kitų veiksnių. Lygiai taip pat, pasak šio saugumo studijų atstovo, įvertinti, kokią tiksliai poveikį istorinės analogijos ar analogijų pritaikymas turi, sugrėsminant konkrečią valstybę ar kitą priešišką jėgą, yra faktiškai neįmanoma⁷⁷, tačiau pats šio principo taikymas jau liudija kolektyvinės atminties įveiklinimą, atsakant į hibridinio poveikio atakas ar ruošiantis joms ir mąstant apie ontologinio saugumo aspektus.

Partizaninio judėjimo vizualųjį įpaminklinimą Lietuvoje suvokiant per Rusijos sugrėsminimo prizmę, ne mažiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kokio istorinio laikotarpio įvykiais remiamasi, kuriant Rusijos kaip grėsmingo istorinio *kito*, aktualizuoto dabartyje, sampratą. Jei pasižiūrėtume į analizes, nagrinėjančias kolektyvinės atminties įveiklinimą užsienio ir saugumo politikoje, tai istoriniu referentu sutartinai tampa Antrasis pasaulinis karas ir su juo susiję įvykiai, pasitelkiami kuriant ir įtvirtinant atitinkamas kolektyvinės atminties reikšmes. 2014 m. konflikto tarp Rusijos ir Ukrainos bei reakcijos į jį atveju, formuodamos užsienio ir saugumo politiką, tiek Rusija, tiek Ukraina, kaip pažymi M. Mälksoo, Uladzislau Belavusau ir Aleksandra Gliszczynska-Grabias⁷⁸ bei L. Klymenko⁷⁹, pasitelkia būtent Antrojo pasaulinio karo ir jį lydėjusių įvykių atmintį. Šios valstybės politiniu lygmeniu siekia kurti atitinkamą kolektyvinį prisiminimą apie Antrojo pasaulinio karo įvykius, kad valstybių vidaus auditorijai ir užsienio bendruomenei Ukrainos atveju pagrįstų apsisprendimą pasukti Vakarų Europos kryptimi, o Rusijos atveju – bendrystę su Ukraina.

Žvilgsnis į vizualia raiška pasižyminčias praktikas, susijusias su partizaninio karo atmintimi, padeda geriau įkontekstinti paminklų partizanams statymo aktyvumą, tuo pat metu dar kitais vizualiais pavidalais – maršrutais ar informaciniais stendais – sustiprinant reprezentuojamas reikšmes ir sampratas, tarp kurių nemenkas dėmesys skiriamas kai kuriems partizaninio karo vadams ir jų heroizavimui.

Vizualiosios strategijos, kuriančios partizaninio karo kolektyvinį atminimą, kaip rodo analizė, siejasi su formuojant užsienio ir saugumo politiką įveiklinamais kolektyvinės atminties mechanizmais: istorinių analogijų kūrimu ir panaudojimu, istorinių naratyvų formavimu, kolektyvinės atminties panaudojimu saugumizuojant potencialiai priešiškas jėgas. Reakcija į įvykius Gruzijoje ir Ukrainoje Lietuvoje pasižymėjo konvencinių saugumo praktikų stiprinimu, tačiau lygiai taip pat galima matyti ir nekonvencines praktikas, kurios pasitelkiamos, atsižvelgiant į Rusijos keliamų grėsmių hibridiškumą.

Kaip rodo analizė, nekonvencinės praktikos saugumizavimo procese gali apimti ir apima vizualiąsias kolektyvinės atminties praktikas – paminklus. Tokiais atvejais, anot Rolando Bleikerio, vizualumas, vizualieji objektai savo kuriamomis reikšmėmis susikloja keliuose skirtinguose lygmenyse: peržengia valstybės sienas ir padeda suprasti tarptautinius įvykius, o kartu kuria atitinkamas sampratas piliečių mentalinėse struktūrose⁸⁰. Tad galima matyti, kad vizualių praktikų, formuojančių kolektyvinę atmintį apie partizaninį judėjimą, aktyvumas po 2014 m. nėra atsitiktinis. Jis veikia dviem kryptimis: telkiant ir stiprinant konvencines saugumo priemones, formuodamas istorinį naratyvą ir pritaikydamas istorinę analogiją aktualizuoja priešišką istorinį *kitą*, jį sugrėsmina, pagrįsdamas priežastis, dėl kurių verta ruoštis potencialiam konfliktui. O šis sugrėsminimas įveiklinant kolektyvinę atmintį kuria ir palaiko priešiškos jėgos sampratą tiek valstybės viduje, tiek užsienio auditorijų akyse.

Išvados

2008 m. Rusijos ir Gruzijos karas, 2014 m. prasidėjęs karinis konfliktas Ukrainoje ir Krymo aneksija turėjo įtakos Lietuvos užsienio ir saugumo politikos formavimui. Sutariama, kad, formuodami savo užsienio ir saugumo politiką, Lietuvos politinio elito nariai reagavo į šiuos įvykius ir ėmė stiprinti konvencines saugumo priemones: didino finansavimą krašto apsaugai, atnaujino šauktinių kariuomenę, ėmėsi technologinio kariuomenės atnaujinimo ir modernizavimo. Nors pripažįstama, kad Rusijos agresija gretimose valstybėse pasižymėjo hibridiniu pobūdžiu, reikalaujančiu hibridinio atsako į tokius veiksmus ir atitinkamo pasiruošimo atremti hibridinę grėsmę, kokį vaidmenį saugumo priemonių telkimo procese suvaidino „minkštosios“ – nekonvencinės priemonės Lietuvos atveju domimasi kur kas mažiau. Pagrindinis dėmesys sutelkiamas į dezinformaciją ir informacinius karus, tačiau kur kas mažiau dėmesio skiriama ontologinio saugumo kontekste itin svarbioms „minkštosioms“ praktikoms, susijusioms su kolektyvinės atminties ir per ją kuriamo valstybės / visuomenės tapatumo formavimu.

Nemaža dalis tyrimų, analizavusių hibridinio atsako į Rusijos agresiją strategijas po 2014 m., fiksavo išskirtinį kolektyvinės atminties vaidmenį formuojant bei įgyvendinant užsienio ir saugumo politiką, kai įvairios praktikos, tarp jų ir vizualiosios, kuriančios ir palaikančios tam tikras kolektyvinės atminties reikšmes, yra įveiklinamos, sugrėsminant

potencialiai priešiškas jėgas. Tokios priemonės, kaip parodė vizualiųjų paminklinių praktikų, skirtų partizanams, partizanų grupėms bei partizaninio karo įvykiams atminti ir viešosiose Lietuvos erdvėse atsiradusių po 2014 m., analizė, gali būti aptinkamos ir Lietuvoje.

Paminklų, kaip vizualių kolektyvinės atminties objektų, gausa, jų statymo suaktyvėjimas ir kitos su partizaninio judėjimo kolektyviniu atminimu susijusios vizualios formos – stendai, maršrutai su žemėlapiais – dalyvauja kolektyvinėje atmintyje kuriant ir palaikant laisvos, nepriklausomos Lietuvos ir istorinę grėsmę Lietuvai kėlusios Sovietų Sąjungos bei jos įpėdinės Rusijos sampratas. Šių vizualių praktikų suaktyvėjimas po 2014 m. nėra atsitiktinis – jis susijęs su institucionalizuotomis reikmėmis, atliepiančiomis užsienio ir saugumo politikos tikslus bei kryptis, o kartu ir poreikiu visuomenės savivokoje pagrįsti pasirinktą užsienio ir saugumo politikos laikyseną. Kitaip sakant, tai susiję su poreikiu aktualizuoti istorinę grėsmingą jėgą, istorinį priešišką *kitą*, o šiam aktualizavimui pasitelkiamos vizualiosios priemonės. Jų naudojimas, savo ruožtu, taip pat yra svarbi atsako į hibridines grėsmes priemonė, nes būtent istorinė atmintis Lietuvoje neretai tampa Rusijos propagandos taikiniu.

Vizualiosios strategijos, kuriančios partizaninio karo kolektyvinį atminimą, kaip rodo analizė, siejasi su tarptautinėje aplinkoje formuojant užsienio ir saugumo politiką įveiklinamais kolektyvinės atminties mechanizmais: istorinių analogijų kūrimu ir panaudojimu, istorinių naratyvų formavimu, kolektyvinės atminties panaudojimu saugumizuojant potencialiai priešiškas jėgas. Taigi galima fiksuoti, kad reakcija į karinius konfliktus gretimose valstybėse Lietuvoje pasižymėjo ne tik konvencinių saugumo priemonių stiprinimu, bet ir nekonvencinėmis priemonėmis, kai vizualūs objektai – paminklai, dalyvaujantys formuojant ir palaikant kolektyvinę atmintį, – buvo pasitelkti potencialaus *priešo* – Rusijos – sugrėsminimui.

Literatūra

- „Atminimo ženklai, simboliai, paminklai“. *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras*. <http://genocid.lt/centras/lt/810/c/>.
- „Jonavoje pastatytas paminklas žuvusiems už laisvę“. *Mano kraštas* (2018 m. rugpjūčio 6 d.). <https://www.manokraštas.lt/straipsnis/jonavoje-pastatytas-paminklas-zuvusiems-uz-laisve>.
- „Lietuvos valstybės simboliai“. *Lietuvos Respublikos Seimas*. https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35580&p_k=1.
- „Rusija pažėrė kaltinimų G. Nausėdai „istoriniu revizionizmu“. *BNS* (2021 m. liepos 23 d.). <https://www.bns.lt/topic/1912/news/61765539/>.
- Adams, Tracy. „Sharing the Same Space: How the Memory of the Holocaust Travels in Political Speech“. *The Sociological Quarterly* (2020): 1–20.
- Anderson, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės*, 223–224. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Andrėa, Christine, Berit Bliesemann de Guevaraa, Lydia Coleb ir Danielle House. „Knowing Through Needlework: Curating the Difficult

- Knowledge of Conflict Textiles“. *Critical Military Studies* 6, nr. 3–4 (2020): 341–359.
- Angstrom, Jan. „Mapping the Competing Historical Analogies of the War on Terrorism: The Bush Presidency“. *International Relations* 25, nr. 2 (2011): 224–242.
- Anušauskas, Arvydas, interviu su autore, 2020 lapkričio 27.
- Bajarūnas, Eitvydas ir Vytautas Keršanskas. „Hibridinės grėsmės: turinio, keliamų iššūkių ir priemonių įveikti jas analizė“. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 16 (2018): 127–172.
- Banchoff, Thomas. „Historical Memory and German Foreign Policy: The Cases of Adenauer and Brandt“. *German Politics & Society* 14, nr. 2 (39) (1996): 36–53.
- Bates, Benjamin R. „Circulation of the World War II/Holocaust Analogy in the 1999 Kosovo Intervention: Articulating a Vocabulary for International Conflict“. *Journal of Language and Politics* 8, nr. 1 (2009): 28–51.
- Bellentani, Federico ir Mario Panico. „The Meanings of Monuments and Memorials: Toward a Semiotic Approach“. *Punctum* 2, nr. 1 (2016): 28–46.
- Berger, Peter L. ir Thomas Luckmann. *Socialinis tikrovės konstravimas*. 218. Vilnius: Pradai, 1999.
- Berger, Thomas U. „The Past in the Present: Historical Memory and German National Security Policy“. *German Politics* 6, nr. 1 (1997): 39–59.
- Bleiker, Roland. „Pluralist Methods for Visual Global Politics“. *Millennium* 43, nr. 3 (2015): 872–890.
- BNS. „Dalia Grybauskaitė: Rusija yra teroristinė valstybė“. *15min* (2014 m. lapkričio 20 d.). <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/dalia-grybauskaite-rusija-yra-teroristine-valstybe-56-467874?>
- Budrytė, Dovilė. „Memory Politics and the Study of Crises in International Relations: Insights from Ukraine and Lithuania“. *Journal of International Relations and Development* 107 (2007): 2411–2502.
- Budrytė, Dovilė. „Points of Memory in the Narrative of a “Mnemonic Warrior”: Gender, Displacement, and the Anti-Soviet War of Resistance in Lithuania“. *Journal of Baltic Studies* 47, nr. 4 (2016): 473–496. DOI: 10.1080/01629778.2016.1248671.
- Budrytė, Dovilė. „Memory Politics and the Study of Crises in International Relations: Insights from Ukraine and Lithuania“. *Journal of International Relations and Development* 24 (2021): 980–1000. <https://doi.org/10.1057/s41268-021-00231-1>.
- Cerulo, Karen A. „Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question“. In *Identity Designs: The Sights and Sounds of a Nation*, 7. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1995.
- Čepulytė, Aistė. „Partizaninio karo vietų įpaveldinimas: besikeičianti vertybės samprata“. *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 16 (2013): 206–220.
- Černiauskas, Norbertas, interviu su autore, 2020 rugpjūčio 17.
- Davoliūtė, Violeta. „Heroes, Villains and Matters of State: The Partisan and Popular Memory in Lithuania“. *Cultures of History Forum* 17 (2017). <http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/lithuania/h>

eroes-villains-and-matters-of-state-the-partisan-and-popular-memory-in-lithuania/.

- Devereux, Linda. „From Congo: Newspaper Photographs, Public Images and Personal Memories“. *Visual Studies* 25, nr. 2 (2010): 124–134. DOI:10.1080/1472586X.2010.502669.
- Dreyer, Nicolas. „Genocide, Holodomor and Holocaust Discourse as Echo of Historical Injury and as Rhetorical Radicalization in the Russian–Ukrainian Conflict of 2013–18“. *Journal of Genocide Research* 20, nr. 4 (2018): 545–564.
- Geertz, Clifford. *Kultūrų interpretavimas*, 15. Vilnius: Baltos lankos 5 (2005).
- Grigaliūnaitė, Violeta. „Trispalvės alėja vėl virto K. Škirpos: nelegaliai užklijuotas senasis pavadinimas“. *15min* (2021 m. birželio 23 d.). <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/trispalves-aleja-vel-virto-k-skirpos-ant-lenteles-uzklijuotas-senasis-pavadinimas-56-1525460>.
- Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*, 140. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- Hoffman, G. Frank. *Conflict in the 21st Century. The Rise of Hybrid Wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007.
- Hutchison, Margaret ir Emily Robertson. „Introduction: Art, War, and Truth – Images of Conflict“. *Journal of War & Culture Studies* 8, nr. 2 (2015): 103–108.
- Irwin-Zarecka, Iwona. *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*, 128. London and New York: Routledge, 1994.
- Isoda, Vytautas. „Visuomenės ontologinio saugumo samprata: Lietuvos nacionalinio saugumo ontologinė dimensija“. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 18 (2017): 8–21.
- Jaukučionis, Saulius. „Rusija: heroizuodama Ramanauską-Vanagą Lietuva „perrašinėja istoriją“. *Delfi* (2018 m. lapkričio 26 d.). <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rusija-heroizuodama-ramauska-vanaga-lietuva-perrasineja-istorija.d?id=79693619>.
- Karpavičiūtė, Ieva. „Lietuvos saugumo, gynybos ir užsienio politika: 2014 m. prioritetai ir iššūkiai“. In *Lietuva globalioje erdvėje: metinė apžvalga 2013–2014 m.*, 16–30. Vilnius: Versus aureus, 2014.
- Kennedy, Liam. „Remembering September 11: Photography as Cultural Diplomacy“. *International Affairs* 79, nr. 2 (2003): 315–326.
- Klymenko, Lina ir Marco Siddi. „Exploring the Link between Historical Memory and Foreign Policy: An Introduction“. *International Politics* 57, nr. 6 (2020). DOI: 10.1057/s41311-020-00269-x.
- Klymenko, Lina. „The Changed Paradigm of World War II Commemoration in Ukraine After Crimea’s Annexation“. *The Journal of Slavic Military Studies* 33, nr. 4 (2021): 517–520.
- Kojala, Linas ir Vytautas Keršanskas. „Rusijos agresijos Ukrainoje poveikis Lietuvos nacionalinio saugumo plėtojimui“. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 13 (2015): 173–191.
- Krašto apsaugos ministerija. „2020 metų veiklos ataskaita“. Žiūrėta 2021-10-20. (2021).
- Kress, Gunter ir Theo Leeuwen. *Reading Images. The Grammar of Visual Design*, 1–5. London and New York: Routledge, 2006.

- Langenbacher, Eric (ed.). *Power and the Past: Collective Memory and International Relations*, 53. Washington: Georgetown University Press, 2010.
- Makhortykh, Mykola. „#NoKievNazi: Social Media, Historical Memory and Securitization in the Ukraine Crisis“. In *Memory and Securitization in Contemporary Europe*. Eds. Vlad Strukov, Victor Apryshchenko, 219–247. London: Palgrave Macmillan, 2018.
- Makhortykh, Mykola. „Historical Memory and Securitisation of the Russian Intervention in Syria“. *International Politics* 57 (2020): 1063–1081.
- Mälksoo, Maria, Uladzislau Belavusau ir Aleksandra Gliszczynska-Grabias. „Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine“. *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart* 69, nr. 1 (2021): 95–116.
- Mälksoo, Maria. 2015. „Memory must be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security“. *Security Dialogue* 46, nr. 3 (2015): 221–237.
- Merewether, Charles. „The Rise and Fall of Monuments“. *Grand Street* 68 (1999): 182–191.
- Platūkytė, Domantė. „Ukmergė ir toliau negirdi raginimų nukelti paminklą žydus naikinusiam partizanui Krikštaponiui“. *LRT* (2021 m. birželio 15 d.). <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1431382/ukmerge-ir-toliau-negirdi-raginimu-nukelti-paminkla-zydus-naikinusiam-partizanui-krikstaponiui>.
- Parramon, Ramon. „Can Art resolve Conflicts or does It live on Them?“. *Peace in Progress* 32. http://www.icip-perlapau.cat/numero32/articles_centrales/article_central_1/.
- Petrauskienė, Aistė. 2017. „Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje“. *Daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas.
- Plikūnė, Dalia, Vaidas Saldžiūnas ir Gintarė Bakūnaitė. „Naktinis reidas prieš generolo Vėtros atminimo lentą įbaugino bibliotekos darbuotojus: jaučiamės nesaugūs“. *Delfi* (2019 m. liepos 29 d.). Skaitykite daugiau: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naktinis-reidas-pries-generolo-vetros-atminimo-lenta-ibaugini-bibliotekos-darbuotojus-jauciames-nesaugus.d?id=81846493>.
- Raugh, David L. „Is the Hybrid Threat a True Threat?“. *Journal of Strategic Security* 9, nr. 2 (2016): 1–13.
- Rouleau, Martine. „Artistic Commemoration and Securitization: The WWI Centenary and the Creation of Collective Memory in the UK“. In *Memory and Securitization in Contemporary Europe*, eds. Vlad Strukov, Victor Apryshchenko, 84. (2020).
- Saldžiūnas, Vaidas. „Sovietmečio palikimas Lietuvoje: šiuos objektus Rusija gali panaudoti kaip Trojos arkli“. *Delfi* (2017 m. gegužės 21 d.). <https://www.delfi.lt/news/daily/medijos-karas-propaganda/sovietmečio-palikimas-lietuvoje-siuos-objektus-rusija-gali-panaudoti-kaip-trojos-arkli.d?id=74648650>.
- Subotić, Jelena. *Yellow Star, Red Star: Holocaust Remembrance after Communism*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2019.
- Trimonienė, Rūta, interviu su autore, 2020 birželio 22.

- Vaišnys, Andrius ir Laurynas Kasčiūnas (eds.). *Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos*, 55–57. Vilnius: Rytų Europos studijų centras, 2017.
- Wertsch, James V. ir Zurab Karumidze. „Spinning the Past: Russian and Georgian Accounts of the War of August 2008“. *Memory Studies* 2, nr. 3 (2009): 377–391.

Notes

- 1 Pavyzdžiui, Renkuosi Lietuvą, <https://www.renkuosilietuva.lt/lt/privalomoji-karo-tarnyba/>, žiūrėta 2021-10-16; „Apie privalomą karinę tarnybą – su juodojo humoro ir absurdo prieskoniais“, 15min.lt (2016 m. balandžio 16 d.), www.15min.lt/kultura/naujiena/kinas/apie-privaloma-karine-tarnyba-su-juodojo-humoro-ir-absurdo-prieskoniais-4-604343/, žiūrėta 2021-10-16.
- 2 Remiantis hibridinio karo sąvoką analizavusio Franko Hoffmano apibrėžimu, hibridinio karo sąvoka apima platų spektrą karinių priemonių ir kariavimo būdų, įskaitant konvencinius karinius pajėgumus, netradicines taktikas, teroristinius aktus, kriminalines veiklas bei kitas su smurtu ir prievarta susijusias veiklas. Hibridinio karo sąvoka įprastai vartojama, apibūdžiant XXI a. karinius susirėmimus ir iliustruojama 2006 m. vasarą vykusio Izraelio ir Libano karo pavyzdžiais. Plačiau žr. G. Frank Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars* (Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007).
- 3 Ontologinio saugumo sąvoką iš atminties perspektyvos gana plačiai plėtoja Maria Mälksoo, susiedama kolektyvinio atsiminimo procese kuriamą tapatumą su tarptautinių santykių disciplinos lauku, plačiau žr. Maria Mälksoo, „Memory must be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security“, *Security Dialogue* 46, nr. 3 (2015): 221–237. Bendrąja prasme ontologinio saugumo sąvoka politikos moksluose yra pastarųjų dešimtmečių reiškinys, šios sąvokos kilmė siejama su psichiatru Ronaldu D. Laingu ir sociologu Anthony Giddensu, ėmusiais taikyti ontologinio saugumo sąvoką individo ir visuomenės lygmeniu, aiškinusiais, kad tam tikros atsikartojančios, rutininės praktikos ir sąvokos padeda individui susivokti, kas yra jis ir kas yra jį supantis pasaulis. Vėliau ontologinio saugumo sąvoka buvo perkelta į valstybių lygmenį, aiškinant valstybių laikyseną tarptautinėje aplinkoje. Lietuvoje šios sąvokos turinį taikliai yra konceptualizavęs Vytautas Isoda, valstybės lygmeniu apibrėžęs ontologinį saugumą kaip „stabilų kolektyvinį tapatumą [visuomenės, gyvenančios tam tikroje valstybėje – aut. past.] ir nuspėjamus ryšius su išoriniu pasauliu“, plačiau žr. Vytautas Isoda, „Visuomenės ontologinio saugumo samprata: Lietuvos nacionalinio saugumo ontologinė dimensija“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 18 (2017): 8–21.
- 4 Saugumizavimo sąvoka straipsnyje taikoma sekant Ole Wæverio koncepcija securitization, kuri pirmiausia implikuoja saugumą. Visgi saugumizavimas, pasak autoriaus, suvokiamas kaip procesas, kai tam tikrai grėsmei priskiriama egzistencinės grėsmės, nuo kurios ir reikia apsisaugoti, samprata. Dėl šios grėsmės ir saugumo idėjų susipynimo lietuviškuose tekstuose vartojamos tiek saugumizavimo, tiek sugrėsminimo sąvokos. Straipsnio autorė vartoja jas abi ir sinonimiškai. Plačiau žr. Ole Wæver, „Securitization and Desecuritization“, in *On Security*, ed. R. D. Lipschutz (New York: Columbia University Press, 1995), 46–86. Vienu iš vizualiųjų atminties praktikų pasitelkimo saugumizavimo procese pavyzdžių galėtų tapti ne tik JAV, bet ir pasaulį apkeliavusi fotografijų paroda „After September 11: Images from Ground Zero“, kuria per vizualiąją raišką – fotografijas – buvo siekta formuoti ir palaikyti kolektyvinę atmintį, susijusią su 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristinėmis atakomis JAV, apibūdžiant intersubjektyvius prisiminimus apie aukas ir

- priešininkus. Plačiau žr. Liam Kennedy, „Remembering September 11: Photography as Cultural Diplomacy“, *International Affairs* 79, nr. 2 (2003): 315–326.
- 5 Maria Mälksoo, Uladzislau Belavusau ir Aleksandra Gliszczynska-Grabias, „Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine“, *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart* 69, nr. 1 (2021): 95–116; Lina Klymenko, „The Changed Paradigm of World War II Commemoration in Ukraine after Crimea’s Annexation“, *The Journal of Slavic Military Studies* 33, nr. 4 (2021): 517–520; Mykola Makhortykh, „#NoKievNazi: Social Media, Historical Memory and Securitization in the Ukraine Crisis“, in *Memory and Securitization in Contemporary Europe*, ed. Vlad Strukov, Victor Apryshchenko (London: Palgrave Macmillan, 2018), 219–247.
- 6 Lina Klymenko ir Marco Siddi, „Exploring the Link between Historical Memory and Foreign Policy: An Introduction“, *International Politics* 57, nr. 6 (2020), DOI: 10.1057/s41311-020-00269-x.
- 7 BNS, „Dalia Grybauskaitė: Rusija yra teroristinė valstybė“, 15min (2014) (2014 lapkričio 20), <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/dalia-grybauskaite-rusija-yra-teroristine-valstybe-56-467874?>
- 8 Krašto apsaugos ministerija, „2020 metų veiklos ataskaita“ (2021) (žiūrėta 2021-10-20).
- 9 Ieva Karpavičiūtė, „Lietuvos saugumo, gynybos ir užsienio politika: 2014 m. prioritetai ir iššūkiai“, in *Lietuva globalioje erdvėje: metinė apžvalga 2013–2014 m.* (Vilnius: Versus aureus, 2014), 16–30.
- 10 Eitvydas Bajarūnas ir Vytautas Keršanskas, „Hibridinės grėsmės: turinio, keliamų iššūkių ir priemonių įveikti jas analizė“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 16 (2018): 127–172.
- 11 Linas Kojala ir Vytautas Keršanskas, „Rusijos agresijos Ukrainoje poveikis Lietuvos nacionalinio saugumo plėtojimui“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 13 (2015): 173–191.
- 12 Vytautas Isoda, „Visuomenės ontologinio saugumo samprata: Lietuvos nacionalinio saugumo ontologinė dimensija“, *Visuomenės saugumas ir viešojo tvarka* 18 (2017): 8–21.
- 13 Su keletu viešojoje erdvėje nuskambėjusių pavyzdžių galima susipažinti čia: Saulius Jakučionis, „Rusija: heroizuodama Ramanauską-Vanagą Lietuva „perrašinėja istoriją“, *Delfi* (2018 m. lapkričio 26 d.), <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rusija-heroizuodama-ramanauska-vanaga-lietuva-perrasineja-istorija.d?id=79693619>; „Rusija pažėrė kaltinimų G. Nausėdai „istoriniu revizionizmu“, *BNS* (2021 m. liepos 23 d.), <https://www.bns.lt/topic/1912/news/61765539/>; Vaidas Saldžiūnas, „Sovietmečio palikimas Lietuvoje: šiuos objektus Rusija gali panaudoti kaip Trojos arklių“, *Delfi* (2017 m. gegužės 21 d.), <https://www.delfi.lt/news/daily/medijos-karas-propaganda/sovietmecio-palikimas-lietuvoje-siuos-objektus-rusija-gali-panaudoti-kaip-trojos-arkli.d?id=74648650>
- 14 Andrius Vaišnys ir Laurynas Kasčiūnas, ed., *Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos* (Vilnius: Rytų Europos studijų centras, 2017), 55–57.
- 15 James V. Wertsch ir Zurab Karumidze, „Spinning the Past: Russian and Georgian Accounts of the War of August 2008“, *Memory Studies* 2, nr. 3 (2009): 377–391.
- 16 Nicolas Dreyer, „Genocide, Holodomor and Holocaust Discourse as Echo of Historical Injury and as Rhetorical Radicalization in the Russian–Ukrainian Conflict of 2013–18“, *Journal of Genocide Research* 20, nr. 4 (2018): 545–564.
- 17 Martine Rouleau, „Artistic Commemoration and Securitization: The WWI Centenary and the Creation of Collective Memory in the UK“, in *Memory and Securitization in Contemporary Europe*, eds. Vlad Strukov, Victor Apryshchenko (2020), 84.

- 18 Mykola Makhortykh, „Historical Memory and Securitisation of the Russian Intervention in Syria“, *International Politics* 57 (2020): 1063–1081.
- 19 Benjamin R. Bates, „Circulation of the World War II/Holocaust Analogy in the 1999 Kosovo Intervention: Articulating a Vocabulary for International Conflict“, *Journal of Language and Politics* 8, nr. 1 (2009): 28–51.
- 20 Violeta Davoliūtė, „Heroes, Villains and Matters of State: The Partisan and Popular Memory in Lithuania“, *Cultures of History Forum* 17 (2017), <http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/lithuania/heroes-villains-and-matters-of-state-the-partisan-and-popular-memory-in-lithuania/>.
- 21 Dvilė Budrytė, „Memory Politics and the Study of Crises in International Relations: Insights from Ukraine and Lithuania“, *Journal of International Relations and Development* 24 (2021): 980–1000, <https://doi.org/10.1057/s41268-021-00231-1>.
- 22 Dalia Plikūnė, Vaidas Saldžiūnas ir Gintarė Bakūnaitė, „Naktinis reidas prieš generolo Vėtros atminimo lentą įbaugino bibliotekos darbuotojus: jaučiamės nesaugūs“, *Delfi* (2019 m. liepos 29 d.), <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naktinis-reidas-pries-generolo-vetros-atminimo-lenta-ibaugino-bibliotekos-darbuotojus-jauciames-nesaugus.d?id=81846493>.
- 23 Violeta Grigaliūnaitė, „Trispalvės alėja vėl virto K. Škirpos: nelegaliai užklijuotas senasis pavadinimas“, *15min* (2021 m. birželio 23 d.), <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/trispalves-aleja-vel-virt-o-k-skirpos-ant-lenteles-uzklijuotas-senasis-pavadinimas-56-1525460>.
- 24 Domantė Platūkytė, „Ukmergė ir toliau negirdi raginimų nukelti paminklą žydus naikinusiui partizanui Krikštaponiui“, *LRT* (2021 m. birželio 15 d.), <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1431382/ukmerge-ir-toliau-negirdi-raginimu-nukelti-paminkla-zydus-naikinusiui-partizanui-krikstaponiui>.
- 25 Jelena Subotić, *Yellow Star, Red Star: Holocaust Remembrance After Communism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2019).
- 26 Pažymėtina, kad į šios analizės imtį nepatenka: kapinėse, bažnyčių šventoriuose, žūčių vietose, miškuose, stadionuose, skulptūrų parkuose, sodybose, privačiuose ar uždaruose kiemuose stovintys paminklai; mediniai paminklai; kryžiai; kario kryžiai; stogastulpiai; koplystulpiai; aukurai; atminimo suoliukai; paminkliniai akmenys; standartizuoti atminimo ženklai ir standartiniai genocido ženklai; paminklinės lentos; paminklinės plokštės; atminimo lentelės; taip pat paminklai, žymintys suėmimų vietas ar kitas konkrečias vietas.
- 27 Aistė Petrauskienė, „Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje“, *Daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas.
- 28 Gunter Kress ir Theo Leeuwen, *Reading Images. The Grammar of Visual Design* (London and New York: Routledge, 2006), 1–5.
- 29 Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas* (Vilnius: Baltos lankos, 2005), 5, 15.
- 30 Ramon Parramon, „Can Art resolve Conflicts or does It live on Them?“, *Peace in Progress* 32, http://www.icip-perlapau.cat/numero32/articles_central/article_central_1/.
- 31 Margaret Hutchison ir Emily Robertson, „Introduction: Art, War, and Truth – Images of Conflict“, *Journal of War & Culture Studies* 8, nr. 2 (2015): 103–108.
- 32 Christine Andräa, Berit Bliesemann de Guevaraa, Lydia Coleb ir Danielle House, „Knowing Through Needlework: Curating the Difficult Knowledge of Conflict Textiles“, *Critical Military Studies* 6, nr. 3–4 (2020): 341–359.
- 33 Hutchison ir Robertson.
- 34 Dvilė Budrytė, „Points of Memory in the Narrative of a „Mnemonic Warrior“: Gender, Displacement, and the Anti-Soviet War of Resistance in Lithuania“, *Journal of Baltic Studies* 47 (2016): 473–496, DOI: 10.1080/01629778.2016.1248671; Linda Devereux, „From Congo:

- Newspaper Photographs, Public Images and Personal Memories“, *Visual Studies* 25, nr. 2 (2010): 124–134, DOI:10.1080/1472586X.2010.502669.
- 35 Dvilė Budrytė, „Memory Politics and the Study of Crises in International Relations: Insights from Ukraine and Lithuania“, *Journal of International Relations and Development* 107 (2007): 2411–2502.
- 36 Thomas U. Berger, „The Past in the Present: Historical Memory and German National Security Policy“, *German Politics* 6, nr. 1 (1997): 39–59.
- 37 Eric Langenbacher, ed., *Power and the Past: Collective Memory and International Relations* (Washington: Georgetown University Press, 2010), 53.
- 38 Tracy Adams, „Sharing the Same Space: How the Memory of the Holocaust Travels in Political Speech“, *The Sociological Quarterly* 1–20 (2020).
- 39 Maurice Halbwachs, *On Collective Memory* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), 140.
- 40 Klymenko ir Siddi.
- 41 Apriyshchenko, 5.
- 42 Mälkssoo Maria, „Memory must be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security“, *Security Dialogue* 46, nr. 3 (2015): 221–237.
- 43 Mälkssoo, Belavusau ir Gliszczynska-Grabias.
- 44 Mälkssoo.
- 45 Budrytė, 2021.
- 46 Langenbacher, ed., 34.
- 47 Peter L. Berger ir Thomas Luckmann, *Socialinis tikrovės konstravimas* (Vilnius: Pradai, 1999), 218.
- 48 Pavyzdžiui, Laimonas Briedis, „Vilniaus miškas: in memoriam“, in *Vilniaus paminklai: kaitos istorija*, Eglė Mikalajūnė, Rasa Antanavičiūtė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012), 16; Gintaras Tiškus, „Kai kurie estetiški aikščių formavimo aspektai ir jų identifikacijos Lietuvos miestuose“, *LOGOS* 85 (2015): 181–217 etc.
- 49 Charles Merewether, „The Rise and Fall of Monuments“, *Grand Street* 68 (1999): 182–191.
- 50 Federico Bellentani ir Mario Panico, „The Meanings of Monuments and Memorials: Toward a Semiotic Approach“, *Punctum* 2, nr. 1 (2016): 28–46.
- 51 Čepulytė Aistė, „Partizaninio karo vietų įpaveldinimas: besikeičianti vertybės samprata“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 16 (2013): 206–220.
- 52 Petrauskienė.
- 53 David L. Raugh, „Is the Hybrid Threat a True Threat?“, *Journal of Strategic Security* 9, nr. 2 (2016): 1–13.
- 54 Benedict Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės* (Vilnius: Baltos lankos, 1999), 223–224.
- 55 Karen A. Cerulo, „Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question“, in *Identity Designs: The Sights and Sounds of a Nation* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1995), 7.
- 56 „Lietuvos valstybės simboliai“, Lietuvos Respublikos Seimas, https://www.lr.lt/sip/portal.show?p_r=35580&p_k=1.
- 57 Cerulo.
- 58 Petrauskienė, 158.
- 59 Klymenko ir Siddi.
- 60 „Jonavoje pastatytas paminklas žuvusiems už laisvę“, *Mano kraštas* (2018 m. rugpjūčio 6 d.), <https://www.manokraštas.lt/straipsnis/jonavoje-pastatytas-paminklas-zuvusiems-uz-laisve>.
- 61 Norbertas Černiauskas, interviu su autore, 2020 rugpjūčio 17.
- 62 Arvydas Anušauskas, interviu su autore, 2020 lapkričio 27.
- 63 Rūta Trimonienė, interviu su autore, 2020 birželio 22.
- 64 Pavyzdžiui, paminklas LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarui B. Liesiui-Nakčiai, plačiau žr. „Paminklo LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos signatarui B. Liesiui-Nakčiai

- Ramygaloje pastatymo darbai“, Lrvalstybe.lt (2020 m. gegužės 21 d.), <https://www.lrvalstybe.lt/ivyke-viesieji-pirkimai/paminklo-llks-tarybos-1949-m-vasario-16-d-deklaracijos-signatarui-b-l>.
- 65 Iwona Irwin-Zarecka, *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory* (London and New York: Routledge, 1994), 128.
- 66 Petrauskienė, 186.
- 67 Aktyviausiai tuo užsiima LGGRTC ir prie Kultūros ministerijos veikiantis Kultūros paveldo departamentas, plačiau žr. Aistė Petrauskienė, „Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje“, Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, ir Aistė Čepulytė, „Partizaninio karo vietų įpaveldinimas: besikeičianti vertybės samprata“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 16 (2013): 206–220.
- 68 Thomas Banchoff, „Historical Memory and German Foreign Policy: The Cases of Adenauer and Brandt“, *German Politics & Society* 14, nr. 2 (39) (1996): 36–53; Lina Klymenko, „The Changed Paradigm of World War II Commemoration in Ukraine after Crimea’s Annexation“, *The Journal of Slavic Military Studies* 33, nr. 4 (2021): 517–520.
- 69 Rouleau, 77–100.
- 70 Mälksoo.
- 71 Ten pat.
- 72 „Atminimo ženklai, simboliai, paminklai“, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, <http://genocid.lt/centras/lt/810/c/>.
- 73 Petrauskienė, 188.
- 74 Jan Angstrom, „Mapping the Competing Historical Analogies of the War on Terrorism: The Bush Presidency“, *International Relations* 25, nr. 2 (2011): 224–242.
- 75 Ten pat.
- 76 Bates.
- 77 Angstrom.
- 78 Mälksoo, Belavusau ir Gliszczyńska-Grabias.
- 79 Klymenko.
- 80 Roland Bleiker, „Pluralist Methods for Visual Global Politics“, *Millennium* 43, nr. 3 (2015): 872–890.